

บทที่ 4

การก่อรูปของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย”

ช่วงทศวรรษ 2500 ถึงต้นทศวรรษ 2510

เนื้อหาในบทนี้เป็นการให้ภาพการก่อรูปของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) ที่เติบโตอย่างมีพลวัตควบคู่มาพร้อมๆ รัฐบาลเผด็จการทหารในระบอบสฤษดิ์-ถนอม จนกระทั่งเป็นหนึ่งในกลุ่ม (Factions) ที่มีบทบาทสำคัญในการเมืองเชิงเครือข่ายของชนชั้นนำไทยแน่นอนว่า ตัวแสดง (Actors) ใน “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” ย่อมไม่เฉพาะเจาะจงแค่เพียงองค์พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนตระกูลข้าราชการที่ถวายงานรับใช้ในองค์กรหน่วยงานที่สัมพันธ์โดยตรงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ (อาทิ คณะองคมนตรี สำนักพระราชเลขาธิการ สำนักพระราชวัง สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ตลอดจนกลุ่มนางสนองพระโอษฐ์ ข้าหลวงฝ่ายใน ฯลฯ) ซึ่งอาจจำแนกโดยง่ายในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของราชสำนักแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังหมายรวมถึงกลุ่มคนต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ ร่วมมือทำงาน มีเป้าหมาย กระทั่งมีโครงการทางการเมือง (Political Project) ที่ตั้งอยู่บนฐานคิดอุดมการณ์ที่เป็นไปในทิศทางเดียวกับสถาบันพระมหากษัตริย์บนระดับความเข้มข้นที่อาจมากขึ้นน้อยแตกต่างกัน ผ่านความสัมพันธ์ทั้งที่เป็นทางการ (Formal) และไม่เป็นทางการ (Informal)

กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่ายจึงมีความหลากหลายและซับซ้อน ในบางกรณีพบว่า เป็นความสัมพันธ์ที่มีได้แนบแน่นตายตัว จนบางครั้งยากแก่การจำแนก อย่างไรก็ตาม “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” ในการศึกษาที่เกิดขึ้นอย่างมีนัยสำคัญนับตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา โดยอาจไล่เรียงได้นับตั้งแต่กลุ่มข้าราชการที่ถวายงานรับใช้ใกล้ชิด กลุ่มบุคคลที่สัมพันธ์กับข้าวงานในพระราชกรณียกิจ ไปจนถึงการปรากฏตัวของ “ข้าราชการสายวัง” จบจนกระทั่งราวต้นทศวรรษ 2510 การยึดโยงระหว่างกลุ่มคนเหล่านี้ นำมาสู่การก่อรูปของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” ที่รับรู้ได้อย่างเป็นรูปธรรมในฐานะหนึ่งในกลุ่มก้อนตัวแสดงของเครือข่ายชนชั้นนำไทย

4.1 การขยายตัวของกลุ่มบุคคล “ข้าราชการบริพาร” ที่ใกล้ชิด ช่วงทศวรรษ 2500

ดังที่เคยกล่าวก่อนหน้านี้นี้ว่า หนึ่งในวิธีการสร้างความชอบธรรมของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

คือ การฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์ ในฐานะสถาบันจารีตที่มีพลังทางวัฒนธรรมสูงในสังคม วัฒนธรรมไทย การจับเน้นความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์โดยจอมพลสฤษดิ์ นับตั้งแต่หลัง รัฐประหาร 16 กันยายน พ.ศ. 2500 นับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ราชสำนักในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มีการขยายตัวจากบทบาทและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่ทรงต้องปฏิบัติมากขึ้น ทั้งการเสด็จพระราชดำเนินเยือนมิตรประเทศเพื่อเจริญสัมพันธไมตรี ตลอดจนสถานภาพบทบาทความเป็น “พระราชินีในทางสังคม” ที่ถูกเน้นย้ำทำให้ทรงต้องมีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนและสังคมภายนอกผ่านพระราชกรณียกิจต่างๆ มากมาย สิ่งนี้นับเป็นสภาวะการณ์ใหม่ที่แตกต่าง ไปจากราชสำนักในยุคต้นรัชกาล ช่วงทศวรรษ 2490 เป็นอย่างมาก ดังนั้น การบริหารจัดการภายในราชสำนักในช่วงเวลานี้ จึงต้องได้คนกลุ่มใหม่ๆ มาเป็นทีมงาน สภาวะการณ์นี้ยังถือเป็นการเปลี่ยนผ่านรุ่นจากกลุ่มอาวุโสมาสู่คนรุ่นใหม่ในเวลานั้นอีกด้วย

ใน พ.ศ. 2500 หากไม่นับกลุ่มองคมนตรีในยุคต้นรัชกาล ที่ได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2490 ซึ่งล้วนแต่เป็นเชื้อพระวงศ์ขุนนางเก่าแก่และมีอายุกว่า 60 ปีขึ้นไปทั้งสิ้น ส่วนข้าราชการบริพาร “ฝ่ายหน้า” ที่กระฉับกระเฉงเป็นมือทำงานที่มีบทบาทสูงในการขับเคลื่อนราชสำนักในเวลานั้นเห็นจะได้แก่ หม่อมทวีวงศ์วลัยศักดิ์ (ม.ร.ว. เฉลิมลาภ ทวีวงศ์) อดีตนักเรียนมหาดเล็กรับใช้และนักเรียนทุนในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นอดีตข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงมหาดไทยมาก่อน ทั้งนี้ หม่อมทวีวงศ์วลัยศักดิ์ เป็นบุคคลที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทร อดีตผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงไว้วางพระทัยให้เข้ามาดูแลทำหน้าที่เป็น “ผู้จัดการ” ราชสำนัก (ดูหัวข้อ 2.2.2) ความสำคัญของหม่อมทวีวงศ์วลัยศักดิ์ในราชสำนักอาจพิจารณาได้จากการดำรงตำแหน่งสำคัญทั้งเลขาธิการพระราชวังและผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ควบคู่กันตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2490 กระทั่งตาม ข้าราชการฝ่ายหน้าซึ่งเป็นมือบริหาร เช่น หม่อมทวีวงศ์วลัยศักดิ์ ก็มีอยู่น้อยคน เมื่อราชสำนักขยายในช่วงต้นทศวรรษ 2500 การรับคนใหม่ๆ เข้ามาช่วยทำงานจึงเป็นเรื่องจำเป็น นับเป็นช่วงเวลาสำคัญที่สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย (Network Monarchy) ที่เป็นกลุ่ม “แกนหลัก” มีการขยายตัวอย่างมาก

บุคลากรที่เข้ามาสู่ราชสำนักฝ่ายหน้าในช่วงเวลานี้ ล้วนเป็นคนหนุ่มที่เป็นลูกหลานอดีตข้าราชการและผ่านการศึกษาจากต่างประเทศ ตัวอย่างที่สำคัญเช่น นายกัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา บุตรชายพระยาภะรตราชา อดีตผู้ปกครองนักเรียนไทยในประเทศอังกฤษ และเป็นนักเรียนทุนในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก นายกัลย์สำเร็จการศึกษาปริญญาเอกด้านวิทยาศาสตร์จากประเทศอังกฤษ เคยรับราชการเป็นอาจารย์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอยู่หลายปี

ก่อนที่จะโอนย้ายมารับราชการสำนักพระราชวังในตำแหน่ง ผู้ช่วยเลขาธิการพระราชวัง ใน พ.ศ. 2502 เมื่ออายุได้ 45 ปี นอกจากนายถวัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา แล้ว บุคคลที่เข้ามาเป็นทีมงานให้กับราชสำนักในช่วงเวลานี้ยังมี นายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ บุตรบุญธรรมในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา พระราชธิดาในรัชกาลที่ 5 โดยนายพูนเพิ่มจบการศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์จากสหรัฐอเมริกา มีความรู้ด้านการเงินการธนาคารเป็นอย่างดี ขณะนั้นนายพูนเพิ่มมีอายุได้สามสิบปีเศษ

กรณี นายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ เรื่องราวเกี่ยวกับการตัดสินใจเข้ารับราชการในราชสำนักของเขาเมื่อ พ.ศ. 2502 ยังสะท้อนถึงบรรยากาศในยุคต้นทศวรรษ 2500 ที่ราชสำนักยังมีบุคลากรไม่มากและต้องการคนรุ่นใหม่ที่มีความสามารถเข้ามาเป็นทีมงาน กล่าวคือ แรกเริ่มนายพูนเพิ่มมีความตั้งใจว่า หากจะเริ่มต้นเข้ารับราชการ¹ มีสองแห่งที่เขาปรารถนาอยากไปทำงานด้วยคือ ธนาคารแห่งประเทศไทย กับ สำนักพระราชวัง ในการนี้นายพูนเพิ่มได้เลียบเคียงถามไปยังนายแก้วขวัญ วัชโรทัย มหาดเล็กนายเวรห้องพระบรรทม ซึ่งเป็นญาติกรรยาจากตระกูลสุจริตกุล นายแก้วขวัญนำความนี้ขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และทรงมีรับสั่งผ่านนายแก้วขวัญให้มีจดหมายตอบไปยังนายพูนเพิ่มคำว่า

...ได้มีรับสั่งกับผมเพื่อชี้แจงให้คุณหมู (นายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์: ผู้วิจัย) ทราบว่า การเข้ารับราชการกับพระองค์ท่านในขั้นต้นนี้ คุณหมูจะได้รับการบรรจุเพียงข้าราชการชั้นโท แต่มีหวังจะเป็นชั้นเอกได้รวดเร็ว เพราะวัยและคุณวุฒิที่คุณหมูมีอยู่แล้ว อีกทั้งถ้าขยันขันแข็งมีผลงานความสามารถ และประกอบคุณงามความดีในทุกด้านแล้วก็ไม่จำเป็นต้องเป็นห่วงหากจะเทียบตำแหน่งชั้นเอกที่จะได้ทางนี้กับทางแบบข้าราชการแล้วทรงคิดว่าคงจะได้ทางนี้เร็วกว่า แต่ถ้าคุณหมูก็คงอยากจะเป็นผู้ว่าการธนาคารหรือรัฐมนตรีคลัง ฯลฯ ก็ทรงสนับสนุนให้ทำงานด้านธนาคารชาติ เพราะทางสำนักพระราชวังตำแหน่งสูงสุดก็มีเพียง “เลขาธิการพระราชวัง” เท่านั้น เรื่องเหรียญตรานั้นก็ยังมีพระราชกระแสรับสั่งให้ผมฟังว่าถ้าอยู่ทางสำนักพระราชวังนี้จะมีโอกาสได้รับมากกว่า

¹ ก่อนหน้านี้นายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ เคยทำงานด้านการเงินเป็นผู้จัดการธนาคารกสิกรไทย สาขาเฉลิมเขตต์ และเป็นผู้จัดการโรงแรมเฉลิมเขตต์ คอยดูแลผลประโยชน์ให้แก่ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากานุกันต์ชัชวาล หรือ เสด็จฯ พระองค์ชายใหญ่ และหน้าที่สำคัญคือดูแลสนองคุณ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา ต่อเมื่อพระองค์หญิงอาทรฯ สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2501 นายพูนเพิ่มจึงเริ่มคิดอย่างจริงจังเรื่องการเข้ารับราชการดังที่กล่าวมา ดูรายละเอียดใน ม.ร.ว. เบญจกาน ไกรฤกษ์, *แฉหลังตำหนัก* เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (ม.ป.ท., 2549).

ทางชนาการชาติหรือกระทรวงการคลังเพราะทางนั้นมีเจ้าหน้าที่
มากมายและที่รอคิวก็มีมากอยู่แล้ว...²

เมื่อได้ทราบพระราชกระแสดังกล่าว นายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ จึงรีบตอบกลับจดหมายนายแก้ว ขวัญเพื่อยืนยันความปรารถนาที่เข้าทำงานในสำนักพระราชวัง ทั้งนี้ หากพิจารณาประวัติการถวายงานรับใช้ในราชสำนักของนายพูนเพิ่ม พบว่าเขาเริ่มต้นรับราชการครั้งแรกใน พ.ศ. 2502 เป็นข้าราชการพลเรือนในพระองค์ชั้นโท ลำดับที่หนึ่ง ตำแหน่งสารสิทธิ์โท เริ่มถวายงานใกล้ชิดครั้งแรกในฐานะคณะตามเสด็จฯ สหรัฐอเมริกาและประเทศในยุโรป เมื่อ พ.ศ. 2503 และได้รับโปรดเกล้าฯ ให้มีตำแหน่ง “เลขานุการในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถควบคู่ไปด้วย”³ ต่อมาใน พ.ศ. 2504 ได้เลื่อนขึ้นเป็นหัวหน้ากองมหาดเล็ก พ.ศ. 2515 ได้ขึ้นเป็นรองเลขาธิการพระราชวังควบคู่ไปกับตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ สืบต่อจาก หม่อมทวีวงศ์วัลย์ศักดิ์ ที่ถึงแก่อสัญกรรม และต่อมาได้ยังได้ดำรงตำแหน่ง เลขาธิการพระราชวัง ต่อจากนายกัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา ควบคู่ไปด้วยตั้งแต่ พ.ศ. 2521 โดยที่นายกัลย์เลื่อนขึ้นไปดำรงตำแหน่งองคมนตรี

ดังที่กล่าวมาจะเห็น ได้ถึงแนวทางจัดวางบุคคลที่เป็นมือทำงานระดับ “หัวกะทิ” ที่สุดของราชสำนัก ดังกรณีตำแหน่งเลขาธิการพระราชวัง ที่มีการวางตัวสืบทอดกันมานับแต่หม่อมทวีวงศ์วัลย์ศักดิ์ส่งไม้ต่อมายังนายกัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา จนกระทั่งมาถึงนายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ ทั้งนี้ เป็นไปได้ว่าการวางตัวบุคคลที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ในราชสำนักดังกล่าวเป็นที่ชัดเจนมาตั้งแต่ราวปลายทศวรรษ 2500⁴ บุคคลเหล่านี้ยังนับเป็นผู้ที่มีความสามารถสูงและทำงานได้รอบด้าน เห็นได้จากการดำรง

² ม.ร.ว. เบญจภา ไกรฤกษ์, *แฉวังหลังตำหนัก*, หน้า 318.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 319.

⁴ ข้อเสนอสนับสนุนประเด็นนี้ อาจพิจารณาได้จากงานเขียนเชิงอัตชีวประวัติของหม่อมคุณหญิง บริพัตร ณ อยุธยา (2556) ชายาในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุขุมภิกษิต โอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิจ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง (ราวปี พ.ศ. 2508-2509) พระองค์เจ้าสุขุมภิกษิต ทรงมีความท้อแท้ในพระทัยถึงกับทรงลาออกจากงานเอกชน และมีพระประสงค์จะเข้าไปทำงานถวายในสำนักราชเลขาธิการในตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่ง ในกรณีนี้ หม่อมคุณหญิง บริพัตร พระชายา ได้เข้าพบกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พระองค์เจ้าธานีนิวัติ ประธานองคมนตรี ในทำนองขอฝากพระองค์เจ้าสุขุมภิกษิตต่อประธานองคมนตรี ซึ่งพระองค์ธานีฯ ก็กล่าวว่า พระองค์ชายเป็นพระญาติสนิทชิดเชื้อจะได้ทรงงานถวายด้วยความภักดี พระองค์ธานีฯ ยังทรงกล่าวว่าด้วยตอนนี้ หม่อมทวีวงศ์วัลย์ศักดิ์กำลังจะเกษียณ ให้พระองค์ชายทำงานอยู่ในนั้นคอยท่าเวลาอันเหมาะสมที่จะทรงงานในการนี้ พระองค์เจ้าสุขุมภิกษิต ยังได้เข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เพื่อทูลถวายถึงความตั้งใจที่จะเข้ามาทำงานในวังด้วย กระนั้นก็ตาม จุดพลิกผันคือเหตุการณ์ที่พระองค์เจ้าสุขุมภิกษิต ไปเข้าพบกับหม่อมทวีวงศ์วัลย์ศักดิ์ เลขาธิการพระราชวัง ซึ่งในบันทึกกล่าวว่า หม่อมทวีวงศ์วัลย์ศักดิ์ ปลอบให้พระองค์ชายประทับรออยู่นานถึง 3 ชั่วโมง รวมถึงบรรยากาศที่มีความอึดอัดเมื่อข่าวพระองค์เจ้าสุขุมภิกษิตจะเข้ามาทำงานเป็นราชเลขาธิการแพร่

ตำแหน่งสำคัญในราชสำนักที่ควบคู่กันและสามารถสลับเปลี่ยนได้ตามห้วงเวลาที่เหมาะสมไม่ว่าจะเป็น เลขาธิการพระราชวัง (พ่อบ้าน) ผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (ผู้คุมกระเป๋าสเงิน) องคมนตรี (ที่ปรึกษา) นอกจากนี้ ตัวอย่างของบุคคลากรที่เข้ามาสู่ราชสำนักในช่วงทศวรรษ 2500 ยังมีบุคคล อาทิ ม.ล. อัสนี ปราโมช บุตรชายคนโตของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ที่ย้ายจากสำนักงานทนายความของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช มาเป็นผู้จัดการทรัพย์สินส่วนพระองค์⁵ โดยที่ต่อมา ม.ล. อัสนี ยังได้รับโปรดเกล้าให้เป็นองคมนตรีใน พ.ศ. 2517 ด้วย

ไม่เพียงราชสำนัก “ฝ่ายหน้า” ที่มีการขยายตัวอย่างมากในช่วงทศวรรษ 2500 ราชสำนัก “ฝ่ายใน” ก็มีการขยายตัวเช่นกัน เห็นได้จากการเริ่มปรากฏตำแหน่งราชเลขานุการในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ตลอดจนตำแหน่งคุณข้าหลวง นางสนองพระโอษฐ์ เพื่อสอดคล้องกับขบวนการราชกรณียกิจของฝ่ายในที่มีมากขึ้นด้วย ตัวอย่างที่สำคัญคือ ม.ร.ว.สุประภาดา เกษมสันต์ ณ อยุธยา บุตรสาวของ ม.จ. ชัชชลิต เกษมสันต์ มหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 6 ทั้งนี้ ม.ร.ว.สุประภาดา เป็นเพื่อนสนิทรุ่นเดียวกับ ม.ล. มณีรัตน์ บุนนาค ผู้เป็นน้ำสาวและนางสนองพระโอษฐ์ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่เคยเรียนคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมาด้วยกัน ก่อนหน้านั้น ม.ร.ว. สุประภาดา เคยสอนหนังสือที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา ก่อนรับทุนฟูลไบรท์ไปศึกษาต่อด้านวรรณคดีตะวันตก และกลับมาทำงานเป็นผู้ประกาศข่าวหญิงคนแรกในวิทยุศึกษา⁶ ในสายงานของ ม.ล.ปิ่น มาลากุล

เนื่องจากมีความเชี่ยวชาญด้านภาษาต่างประเทศเป็นอย่างดี ม.ร.ว. สุประภาดา จึงถูกชักชวนจาก ม.ล. มณีรัตน์ บุนนาค ให้เข้ามาสนองงานสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทั้งนี้ ไม่เพียงแต่ ม.ร.ว. สุประภาดา ที่ถูกชักชวน หากยังมี นายภาวศ บุนนาค ครูสอนวิชาภาษาไทยที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา ซึ่งเป็นเพื่อนสมัยเรียนหนังสือที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาฯ และเคยทำงานในวิทยุศึกษา ที่ ม.ล. มณีรัตน์ ทาบตามให้มาเป็นราชเลขานุการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ด้วย⁷ ช่วงเวลานี้บรรดาถูกหลานข้าราชการใกล้ชิดได้ถูกดึงตัวมาสนองงานในราชสำนัก ตัวอย่างเช่น

ออกไปทั่ววัง ในบันทึกระบุว่า “...มีแต่คนที่ไม่ค่อยจะประสงค์คืนัก ถึงแม้จะไม่ได้ประสงค์ร้ายแต่ก็แสดงท่าทางที่เห็นชัดว่าไม่อยากทำงานกับเรา...” ท้ายสุดพระองค์เจ้าสุขุมภิณันท์ มิได้เข้าไปทำงาน “ในวัง” ดังที่ทรงหวังไว้ดูรายละเอียดใน คุษฎี บริพัตร ณ อยุธยา, *จงทำให้ได้ดั่งฝัน* (กรุงเทพฯ: แพลน ฟอ์ คิสส์, 2556), หน้า 350.

⁵ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, *ชีวิตลึกลับ* (กรุงเทพฯ: บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2541), หน้า 115.

⁶ *อนุสรณ์เนื่องในพิธีพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงสุประภาดา เกษมสันต์ ม.ป.ช., ม.ว.ม, ป.ภ., ท.จ.ว. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2540* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, 2540), หน้า 102-103.

⁷ คุษฎี บริพัตร, *จงทำให้ได้ดั่งฝัน*, หน้า 295.

นางมนัสสินธุ์ วัฒนิกกุล บุตรสาวพระยาศรีวิสารวาจา อองคมนตรี ที่เริ่มเข้ามาถวายงานสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 โดยทำหน้าที่เป็นนางสนองพระโอษฐ์กิตติมศักดิ์ ในระยะที่มี State Visit และหากไม่มีแขกต่างประเทศ ก็โปรดเกล้าฯ ให้ช่วยราชการกองราชเลขาธุการในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ⁸ ขณะที่นางสาวสาวิตรี ศรีวิสารวาจา บุตรสาวอีกคนหนึ่งของพระยาศรีวิสารฯ ก็เป็นนักร้องวง อ.ส. วันศุกร์ และอยู่ในกลุ่มใกล้ชิดที่มีโอกาสตามเสด็จฯ แปรพระราชฐานไปยังที่ต่างๆ เช่น พระตำหนักภูพิงศ์ราชนิเวศน์ ในช่วงปลายทศวรรษ 2500⁹

การขยายตัวของกลุ่มคนที่ใกล้ชิดราชสำนักระดับ “วงใน” นับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 ไม่เพียงจำกัดเฉพาะในกลุ่มลูกหลานข้าราชการแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังรวมไปถึงลูกหลานตระกูลเจ้าสัวคหบดีเก่า ตัวอย่างเช่น นางสาว สุวี เทพาคำ (ภิรมย์ภักดี) บุตรสาวของนายวิทย์ ภิรมย์ภักดี ที่ก่อนหน้านี้เคยใช้ชีวิตทรูหราอยู่ในแวดวงชนชั้นสูงกรุงเทพฯ ตามแบบแผนลูกสาวเจ้าสัว ทั้งนี้ หลังจบการศึกษาด้าน Home Economics จากสหรัฐอเมริกา นางสาวสุวีได้แต่งงานและปกครองดูแลบ้านโดยมิได้ทำงานอะไรเนื่องจากฐานะทางบ้านร่ำรวย และมีงานอดิเรกที่โดดเด่น คือการปลูกกุหลาบ นอกจากนี้ นางสาวสุวียังมีความคลั่งไคล้ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เป็นอย่างมาก ถึงกับสวดมนต์อธิษฐานอยู่เสมอว่าขอให้มีโอกาสได้เข้าไปถวายงานรับใช้¹⁰

กระทั่งใน พ.ศ. 2510 นางสาวสุวีจึงได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ จากการติดตามสามี (นายแพทย์อัศวิน เทพาคำ) ซึ่งถูกเชิญให้เข้าไปถวายการรักษาพระอาการภูมิแพ้ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ครั้นเมื่อสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ ทรงทราบว่านางสุวีมีความสามารถในการปลูกกุหลาบจึงโปรดเกล้าฯ ให้ไปดูแลกุหลาบเมืองหนาวที่พระตำหนักภูพิงศ์ราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ และเนื่องจากนางสุวีมีความสามารถเรื่องการร้องเพลงจึงได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นนักร้องในวง อ.ส. วันศุกร์ ด้วย ทั้งนี้ ในเวลาต่อมา นางสาวสุวียังมีบทบาทเป็นผู้ช่วยถวายงานเกี่ยวกับการทำเพลงปลุกใจสำหรับลูกเสือชาวบ้าน รวมถึงกลุ่มตำรวจตระเวนชายแดนและหน่วยทหาร อีกทั้งยังทำหน้าที่เป็นช่างภาพส่วนพระองค์ กล่าวกันว่านางสุวีเป็นคนที่ไม่ตรง เก็บความลับดีมาก และเป็นคนที่จงรักภักดีต่อพระราชวงศ์อย่างถวายชีวิต ยอมเอาตัวเองเข้าไปกับบุคคลที่เห็นว่าไม่ควรเข้ามาเกี่ยวข้องหรือเป็นผลเสียแก่เจ้านาย บ้างว่านางสนองพระโอษฐ์ผู้นี้มีบุคลิกลักษณะ

⁸ ทัศนะงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงมนัสสินธุ์ วัฒนิกกุล วันอาทิตย์ที่ 28 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2559 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2559), หน้า 14.

⁹ พิริยะ ไกรฤกษ์, ระลึกวันวาร จาก คอร์ฟู สู่วัง พ.ศ. 2504-2507 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, 2557), หน้า 57.

¹⁰ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ, “แดงเพื่อนรัก,” ใน บันทึกภาพด้วยใจภักดี ท่านผู้หญิง สุวี เทพาคำ ท.จ.ว. (กรุงเทพฯ: กริดส์ ดีไซน์ แอนด์ คอมมูนิเคชัน, 2540).

แบบ “เตียวหุย”¹¹ อย่างไรก็ตาม เป็นที่รับรู้ในแวดวงราชสำนักว่า นางสุวี คือ นางสนองพระโอษฐ์ซึ่งเป็นที่โปรดปรานที่สุดของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

นอกจากนางสุวี เทพาคำ ที่เข้ามาเป็นนางสนองพระโอษฐ์แล้ว ตระกูลเจ้าสัวคหบดีเก่าอย่าง ภิรมย์ภักดี ยังมีบุคคลที่ใกล้ชิดกับราชสำนักดังกรณี นายจ่านงค์ ภิรมย์ภักดี ประธานกรรมการบริษัท บุนนาคบริวเวอรี่ ซึ่งเป็นญาติกับนางสุวี สำหรับเหตุที่นายจ่านงค์มีโอกาสเข้าไปอยู่ในแวดวงราชสำนัก กล่าวกันว่ามาจากการที่บริษัทบุนนาคบริวเวอรี่ ได้บริจาคเงินสร้างอาคารใหม่สวนอัมพร¹² เมื่อ พ.ศ. 2515 ดังบทสัมภาษณ์ของนายจ่านงค์ตอนหนึ่งที่ว่า

... ผมมีโอกาสได้เข้าไปใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ ครั้งแรกเมื่อคราวบริษัทบุนนาคฯ ได้บริจาค เงินสร้างอาคารใหม่สวนอัมพร เมื่อสามสิบกว่าปีก่อนซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ค่อยมีใครรู้กันเท่าไรนัก ในวันที่มีงานเลี้ยงเปิดอาคาร นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณยิ่งนัก หลังพระกระยาหารค่ำก็มีรับสั่งอย่างเป็นทางการเป็นกันเอง โดย สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ ทรงเอ่ยชวนว่า “ปีนี้ไปเชียงใหม่ด้วยกันนะ” เนื่องจากในฤดูหนาวประมาณเดือนธันวาคม ทั้งสองพระองค์จะเสด็จฯ แปรพระราชฐาน ไปยังพระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์เป็นประจำ¹³

หลังจากนั้นนายจ่านงค์จึงได้มีโอกาสอยู่ในกลุ่มข้าราชการใกล้ชิดตามเสด็จฯ ไปยังที่ต่างๆ และร่วมอยู่ในกระบวนเสด็จฯ อยู่เสมอ ทั้งนี้จากบทสัมภาษณ์ทำให้เห็นว่าในกระบวนเสด็จฯ ไม่ว่าจะ เป็นทั้งทางรถหรือเฮลิคอปเตอร์จะมีบุคคลที่เป็น “แขกตามเสด็จ” ดังเช่น นายจ่านงค์ร่วมใน กระบวนเสด็จด้วย กรณีนายจ่านงค์ ภิรมย์ภักดี เหตุที่ได้ใกล้ชิดกับราชสำนัก คงไม่เพียงเพราะด้วย สถานะคหบดีที่สามารถสนองงานรับใช้สถาบันพระมหากษัตริย์ได้อย่างดีเยี่ยม หากแต่คงรวมถึงด้วย ช่างวัย (นายจ่านงค์ เกิด พ.ศ. 2471) อ่อนกว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เพียง 1 ปี) ชาติตระกูล รสนิยม และงานอดิเรกบางอย่างที่ต้องพระราชหฤทัย เช่น ความสนใจเรื่องการถ่ายภาพ โดยนาย

¹¹ สมพนธ์ บุญยกุลบุต, “ท่านผู้หญิงแดง คนไขใจเพชร”, ใน *อนุสรณ์ท่านผู้หญิงสุวี เทพาคำ* ท.จ.ว., หน้า 315.

¹² เนื่องจากสวนอัมพรอยู่ภายใต้การดูแลของสำนักพระราชวัง การเป็นสถานที่จัดงานต่างๆ เช่น งานแสดงสินค้างาน ราชทัณฑ์ งานกาชาด งานพระราชทานปริญญาบัตร ฯลฯ จึงเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ทางธุรกิจ (การเช่าสถานที่จัด งาน) ของราชสำนักด้วย ในพื้นที่เดียวกันนี้ ยังปรับเปลี่ยนเป็นที่ทรงแบมดินตันของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และห้องจัดเลี้ยงของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ อีกด้วย.

¹³ แกรมสิน รัตนพันธุ์, *เฮ็นศิริเพราะพระบริบาล กับ “ลัดดาชูปชิบ”* (กรุงเทพฯ: กรีน-ปัญญาญาณ, 2553), หน้า 140.

จำนงค์มักได้รับบทบาท “ช่างภาพสมัครเล่นจำเป็น” ที่คอยเก็บภาพการเสด็จพระราชดำเนินอยู่เสมอ นอกจากนี้ ครั้งหนึ่งจำนงค์ยังเป็นกลุ่มผู้ใกล้ชิดที่ร่วม “เล่นวิทยุวอล์กทอล์ก” (เครื่องรับส่งวิทยุชนิดมือถือ-Walkie Talkie Radio) ซึ่งเป็นเครื่องมือสื่อสารที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ให้ความสำคัญพระราชหฤทัย โดยจำนงค์ได้รับพระราชทานรหัส “มงกุฎ 66” ด้วย¹⁴ จะเห็นได้ว่าโอกาสความใกล้ชิดกับราชสำนัก ยังเกิดได้จากปัจจัยด้านอุปนิสัยและและความเท่าทันในพระราชนิยม

พระราชนิยมและงานอดิเรกส่วนพระองค์ เช่น การทรงดนตรีและกีฬาได้นำมาสู่การรวมตัวกันของกลุ่มคนที่เป็นพระสหายร่วมเล่น ก่อให้เกิดความใกล้ชิดที่เป็นชีวิตในราชสำนักช่วงทศวรรษ 2500-ต้นทศวรรษ 2510 ตัวอย่างเช่น กีฬาเรือใบ ที่มีพระสหายร่วมเล่นอย่าง ม.จ. กฤษเดข รัชนี นายรชฎ กาญจนวนิช นายวินิจ วินิจนัยภาค ฯลฯ สำหรับกีฬาที่มีพระสหายร่วมเล่นมากกว่า คือ แบดมินตันที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งทีมแข่งขันขึ้นภายในวังระหว่างทีมจิตรลดา กับ ทีมสระปทุม เมื่อ พ.ศ. 2504 ผู้ร่วมเล่นมีตั้งแต่พระประยูรญาติไปจนถึงข้าราชการใกล้ชิด¹⁵ อาทิ สมเด็จพระราชชนนีสังวาลย์ ม.ล. บัว กิติยากร ม.จ. วงศานุวัติ เทวกุล ม.จ. ยุทธิยเสถียร สวัสดิวัฒน์ ท่านผู้หญิงมณีรัตน์ บุนนาค นายสุรเทิน บุนนาค พล.ท. ม.ล. จินดา สนิทวงศ์ ท่านผู้หญิงเกนหลง สนิทวงศ์ หม่อมวิภา จักรพันธ์ นายกัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา นายแพทย์ ม.ล. ดนัย สนิทวงศ์ นายแพทย์มณฑิร บุนนาค พล.ต.ท. ต่อศักดิ์ ยมนาค พล.ต.อ. ชุมพล โลหะชาละ พ.อ. ประถม บุรณะศิริ นายธานีทร กรีชัยเชียร ฯลฯ

ดังที่กล่าวมา บุคคลเหล่านี้ล้วนมีความใกล้ชิดกับราชสำนักบนความสัมพันธ์และเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการ (Informal Network) การก่อตัวของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) ที่เป็นกลุ่มเล็กๆ และ “วงใน” เกิดขึ้นบนสายสัมพันธ์ลักษณะนี้เป็นเบื้องต้น ขณะที่บางคนเป็นข้าราชการที่เคยมีโอกาสสนองงานจนเป็นที่พอพระราชหฤทัยซึ่งจะได้กล่าวถึงประเด็นนี้ต่อไปในหัวข้อ ข้าราชการสายวังภายใต้ระบอบสฤษดิ์-ถนอม

4.2 ข่ายงานสาธารณกุศล-สาธารณสงเคราะห์ กลุ่ม “ราช-ประชา” ในยุคต้น: การเมืองมวลชนและการขยายตัวของสถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย

การได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ไม่เพียงแต่จะมีส่วนให้ราชสำนักขยายใหญ่ขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาก็คือบทบาท “พระราชินีในทางสังคม” ทั้งโดยพระบาทสมเด็จพระ

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142-147.

¹⁵ ข้อมูลรายชื่อบุคคลในส่วนนี้ รวบรวมจาก แลมสัน รัตนพันธุ์, *เย็นศิระเพราะพระบริบาล กับ “ลี้ดคาซุบชิบ”* (2553) และ *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมวิภา (จักรพันธ์) เก่งระดมยิง ต.ช., จ.ม. (ม.ป.ท., 2548).*

พระเจ้าอยู่หัวฯ เองและโดยราชสำนัก สิ่งนี้นับเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งที่มีผลให้เกิดการขยายตัวของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) เนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์มีโอกาสเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมมากขึ้น นำสังเกตว่าบทบาท “พระราชานุญาตในทางสังคม” ยุคแรกเริ่มที่ราชสำนักสามารถกระทำได้อย่างอิสระ โดยที่ไม่มี “เงา” ของรัฐบาล¹⁶ เริ่มจากการเป็นศูนย์กลางกิจกรรมทางสังคมประเภทงานสาธารณกุศล-สาธารณสงเคราะห์ ในบริบทของการ “อันนิมูน” ระหว่างราชสำนัก-ชนชั้นนำอนุรักษนิยม ผู้นำทหาร และชนชั้นนำทางธุรกิจในช่วงต้นทศวรรษ 2500 ดังกรณีงานกาชาดที่เคยกล่าวถึงก่อนหน้า (ดูหัวข้อ 3.2.3) ภายใต้บรรยากาศแห่งความรื่นรมย์ในช่วงเวลาของการอันนิมูนนี้ ชนชั้นนำไทยกลุ่มต่างๆ เริ่มสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยการเข้าไปร่วมเป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมสาธารณกุศล-สาธารณสงเคราะห์ ของราชสำนัก ส่งผลให้สถาบันพระมหากษัตริย์ได้มือไม้ในการทำงานมากขึ้น ขณะที่ผู้เข้ามาใกล้ชิดได้รับเกียรติยศ

การเข้ามาของคนกลุ่มใหม่ๆ ส่งผลให้งานด้านสังคมและการกุศลซึ่งเป็นจุดแข็งของสถาบันพระมหากษัตริย์มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น¹⁷ ตัวอย่างเช่น มูลนิธิราชประชาสมาสัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งเป็นมูลนิธิแรกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในการจัดตั้งมูลนิธิเพื่อช่วยเหลือผู้ที่เป็นโรคเรื้อน ผู้ที่เป็นประธานกรรมการหาทุนของมูลนิธิคือ คุณหญิงจงกล กิตติขจร (ต่อมาได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นท่านผู้หญิง) ภรรยา พล.อ. ถนอม กิตติขจร

¹⁶ หากเปรียบเทียบกับกรณีการแสดงบทบาท “พระราชานุญาตในทางสังคม” ประเภทการเสด็จฯ เยี่ยมเยือนราษฎรภาคต่างๆ (ภาคเหนือทุกจังหวัด พ.ศ. 2501 ภาคใต้ทุกจังหวัด พ.ศ. 2502) หรือ การเสด็จฯ ต่างประเทศทั้งประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง (เวียดนามใต้ อินโดนีเซีย พม่า) สหรัฐอเมริกา และประเทศในยุโรป ที่เกิดขึ้นในสมัยจอมพล สฤษดิ์ (พ.ศ. 2501-2506) พระราชกรณียกิจเหล่านี้ล้วนเป็นไปเพื่อการบ้านเมืองอย่างหวังผล เช่น การเสด็จประพาสต่างจังหวัด ไม่เพียงแต่ประชาชนจะชื่นชมพระบารมี หากแต่รัฐบาลก็ได้รับเสียงชื่นชมนั้นด้วย หรือกรณีเสด็จพระราชดำเนินเยือนต่างประเทศที่สถาบันพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนเป็นตัวแทนในการประชาสัมพันธ์ประเทศไทย รัฐบาลไทย และเป็นการแสดงจุดยืนของประเทศไทยในสงครามเย็นให้เป็นที่ประจักษ์แก่นานาประเทศ เห็นได้ว่าพระราชกรณียกิจเหล่านี้ล้วนมี “เงา” ของรัฐบาลกำกับอยู่ และจอมพลสฤษดิ์คือฝ่ายที่ใช้ หรือ ได้ประโยชน์จากสถาบันพระมหากษัตริย์.

¹⁷ โดยที่ก่อนหน้านี้ในช่วงทศวรรษ 2490 ราชสำนักก็ได้ดำเนินกิจกรรมด้านการกุศล เช่น บริจาคทุนการศึกษา บริจาคเงินให้กับวัด โรงเรียน และอุปกรณ์การแพทย์ให้กับโรงพยาบาลโดยมากมักเน้นไปที่ด้านสาธารณสุข เนื่องจากเป็นกรณียกิจที่ไม่ถูกมองว่าเป็นเรื่องการเมืองและเป็นจุดแข็งในเชิงอำนาจทางวัฒนธรรมที่สถาบันพระมหากษัตริย์มีเหนือกว่าสถาบันทางการเมืองอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ถูกจับตาอย่างระแวดระวังจากรัฐบาล บทบาทกิจกรรมด้านการกุศลของสถาบันฯ จึงเป็นลักษณะการภายในไม่ใหญ่โต และไม่มีผลเป็นที่สะดุดตาในทางสังคมนัก.

(ยศในขณะนั้น) รองนายกรัฐมนตรี ซึ่งได้ทำหน้าที่นี้ตั้งแต่ พ.ศ. 2506-2516 ทั้งนี้ ในงานเขียนของคุณหญิงทรงสุดา ขอดมณี บุตรสาวของจอมพลถนอมและท่านผู้หญิงจก กล่าวไว้ว่า

...คุณขวัญแก้ว¹⁸ เล่าว่าก่อนที่แม่จะเป็นประธานคณะกรรมการหาทุนนั้น คุณขวัญแก้วได้เชิญพระราชกระแสนไปถามแม่ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภว่า “ราชประชาสมาสัย ต้องใช้ทุนทรัพย์เยอะ พระองค์ท่านมีพระราชประสงค์ที่จะไปสร้างโรงเรียนให้เด็กๆ ลูกผู้ป่วยโรคเรื้อนท่านจะช่วยหาทุนได้ไหม” แม่ก็ได้ตอบไปว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นเหลือที่ทรงนึกถึงและจะทำงานสนองพระมหากรุณาธิคุณอย่างเต็มความสามารถ...¹⁹

ทั้งนี้ การได้บุคคลที่มีศักยภาพระดับภรรยาของนายทหารใหญ่ เช่น ท่านผู้หญิงจก กิตติขจร ซึ่งหลังจากนั้นยังอยู่ในฐานะภริยานายกรัฐมนตรี ไม่เพียงแต่จะช่วยให้การดำเนินงานมูลนิธิราชประชาสมาสัยก้าวหน้าไปด้วยดี หากแต่ยังทำให้งานสาธารณกุศลส่วนนี้ของราชสำนักได้รับความใส่ใจเป็นพิเศษจากบุคคลสำคัญระดับประเทศ ดังจะพบว่า จอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี ในฐานะประธานคณะกรรมการสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล ยังเคยอนุมัติเงินของกองสลากเพื่อสมทบทุนโดยเสด็จพระราชกุศลในการสร้างตึกของโรงเรียนราชประชาสมาสัยอีกด้วย²⁰

เช่นเดียวกัน มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์ (ก่อตั้ง พ.ศ. 2506) เป็นอีกหนึ่งตัวอย่างของกิจกรรมด้านการสงเคราะห์ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยมีจุดเริ่มต้นจากเงินบริจาคของประชาชนที่ระดมผ่านสถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต เพื่อช่วยเหลือ ผู้ประสบวาทภัยจากพายุโซนร้อนแฮเรียตที่ขึ้นฝั่ง ณ แหลมตะลุมพุก จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ. 2505 ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ต่อมาจึงได้ขยายการสงเคราะห์ครอบคลุมถึง

Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

¹⁸ นายขวัญแก้ว วัชโรทัย (พ.ศ. 2471-2560) ข้าราชการบริพารในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชฯ รัชกาลที่ 9 ในเวลานั้นยังมีหน้าที่เป็นนายสถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิตด้วย ทั้งนี้ ต่อมานายขวัญแก้วดำรงตำแหน่งเป็นรองเลขาธิการพระราชวังฝ่ายกิจกรรมพิเศษ นับเป็นข้าราชการผู้ถวายงานใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ตลอดรัชสมัย.

¹⁹ ทรงสุดา ขอดมณี, *กัณฑ์ต้องลม: ชีวิตที่พลิกผันของลูกสาวอดีตนายกรัฐมนตรี* (กรุงเทพฯ: บริษัท นานามีบุ๊ก จำกัด, 2542), หน้า 50-51.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

ประชาชนที่ได้รับความทุกข์ยากเดือดร้อนจากเหตุอื่นๆ ด้วย²¹ และเนื่องจากมูลนิธินิราชประชานุเคราะห์ฯ เป็นองค์กรสาธารณกุศลที่มีข่ายงานกว้างขวาง เน้นให้ความช่วยเหลือผู้ประสบสาธารณภัย และสงเคราะห์ด้านการศึกษา ประกอบกับการได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ การดำเนินงานของมูลนิธินิราชประชานุเคราะห์ฯ จึงเชื่อมต่อและอิงอยู่กับโครงสร้างระบบราชการอย่างเห็นได้ชัด ดังจะพบว่าประธานกรรมการบริหารมูลนิธินิราชประชานุเคราะห์ฯ ประจำจังหวัดก็คือ ผู้ว่าราชการจังหวัดพร้อมกันนี้ นายกเหล่ากาชาดโดยตำแหน่งก็คือ ภริยาผู้ว่าราชการจังหวัด นั่นเอง ดังที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าข่ายงานด้านสาธารณกุศล-สาธารณสงเคราะห์ของราชสำนักทั้งสองส่วนที่สนับสนุนซึ่งกันและกันอย่างมูลนิธินิราชประชานุเคราะห์ฯ และกาชาดจังหวัด ได้ขยายข่ายงานเข้าไปสัมพันธ์กับข้าราชการปกครองกระทรวงมหาดไทย การอาศัยระบบราชการทำให้ศักยภาพในการระดมทรัพยากรทำได้มากขึ้น ขณะเดียวกันบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่ายก็มีมากขึ้นตามไปด้วย

อนึ่ง อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ชื่อมูลนิธินิราชประชานุเคราะห์ฯ ในข่ายงานสาธารณกุศล-สาธารณสงเคราะห์ของราชสำนักในช่วงต้นรัชกาล นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490-ต้นทศวรรษ 2500 มักใช้คำว่า “ราชประชา” เป็นตัวนำ (เช่น ราชประชาสมาสัย-ราชประชานุเคราะห์) อันสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของ “พระราชา” และ “ประชาชน” ดังที่เคยกล่าวก่อนหน้านี้ว่า แนวคิดดังกล่าวจะเป็นผลผลิตของนักคิดใน “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) ที่อาจสืบย้อนไปตั้งแต่ทศวรรษ 2480-ทศวรรษ 2490 อันเนื่องมาจากความพยายามแสวงหาแนวทางในการธำรงรักษาสถานภาพบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้พึงอยู่รอดปลอดภัยและก้าวเดินต่อไปข้างหน้าอย่างมั่นคงภายใต้ระบอบใหม่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งคำตอบที่ลงตัวที่สุดก็คือ การยึดโยงระหว่าง “พระราชา” กับ “ประชาชน” หรืออุดมการณ์ “ราชประชาสมาสัย” (ดูหัวข้อ 2.3) อาจกล่าวได้ว่าวิธีนี้คือ “การเมืองมวลชน” (Mass Politics) ของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่แบบฉบับจนแทบดูไม่เหมือน “การเมือง”

ทั้งนี้ ฐานคิด “ราชประชาสมาสัย” ได้รับการผลิตซ้ำต่อเนื่องมาในช่วงทศวรรษ 2500 ผ่านข่ายงานด้านสาธารณกุศล-สาธารณสงเคราะห์ของราชสำนักดังที่กล่าวมา อีกทั้งยังอาจกล่าวได้ว่า “ราชประชาสมาสัย” เป็นทั้ง “ยุทธศาสตร์” “จุดยืน” และ “ธงชัย” สำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2489-2559) ในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจ “ลงไปสู่ประชาชน” ดังจะเห็นได้ว่า มูลนิธินิราชประชานุเคราะห์ฯ อันเกี่ยวเนื่องกับพระราชกรณียกิจของสถาบันพระมหากษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็น มูลนิธินิราชประชาสมาสัย (พ.ศ. 2503) มูลนิธินิราชประชานุเคราะห์ (พ.ศ.

²¹ เพ็ญศิริ จันทร์ประทีปฉาย และศรัณย์ ทองปาน, รวบรวม, “แปดสิบพรรษา 80 เรื่องราวพระเจ้าอยู่หัว”, *สารคดี* 23(274) (ธันวาคม, 2550), หน้า 76-77.

2506) มุลินธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.ส.ว) (พ.ศ. 2512) มุลินธิส่งเสริมศิลปอาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ (พ.ศ. 2518) มุลินธิสายใจไทย (พ.ศ. 2519) ตลอดจนองค์กรสาธารณกุศลดั้งเดิมอย่างสภาอากาศไทย หรือที่ได้รับการก่อตั้งขึ้นภายหลังจากนั้น เช่น มุลินธิชัยพัฒนา (พ.ศ. 2531) ล้วนเป็นอุดมการณ์-ปฏิบัติการ ที่อยู่บนฐานคิดการลงไปสู่ประชาชนแบบ “ราชประชาสมาสัย” ทั้งสิ้น

ในส่วนของมิติชนชั้นนำไทย หากพิจารณาองค์ประกอบของคณะกรรมการองค์กรมุลินธิต่างๆ เหล่านี้ พบว่ามักประกอบไปด้วยตั้งแต่ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการบริวาร นายทหารระดับสูง ข้าราชการในสายงานที่เกี่ยวข้องนั้นๆ ซึ่งมีแนวโน้มเป็น “ข้าราชการสายวัง” (ดูหัวข้อ 4.4.2) มีที่ปรึกษาทางกฎหมายที่มักเป็นข้าราชการตุลาการ²² รวมถึงมีเจ้าสัวชนชั้นนำทางธุรกิจที่มักเข้ามาเป็นกรรมการด้านการจัดหาทุน²³ นอกจากนี้ บางกรณีอาจครอบคลุมบุคคลที่เป็นสื่อมวลชนและบุคคลผู้มีชื่อเสียง ตัวอย่างเช่น มุลินธิราชประชาสมาสัยฯ ในช่วงปลายทศวรรษ 2500 ที่ปรากฏรายชื่อคณะกรรมการมุลินธิ ได้แก่ ท่านผู้หญิงดุยภูมิมาลา มาลากุล (ภริยา ม.ล.ปิ่น มาลากุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ) นายควง อภัยวงศ์ (อดีตนายกรัฐมนตรี) ท่านผู้หญิงอุศนา ปราโมช (ภริยา ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช อดีตนายกรัฐมนตรี) ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (ปัญญาชน สาธารณะและนักหนังสือพิมพ์) นายปกรณ์ อังศุสิงห์ (อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์) นายขวัญแก้ว วัชโรทัย (ข้าราชการบริวารผู้ถวายงานใกล้ชิด) นายพ่วง สุวรรณรัตน์ (รองปลัดกระทรวงมหาดไทย) ขณะที่กรรมการอีกส่วนหนึ่งคือบุคคลที่เกี่ยวข้องกับคณะปฏิวัติและมีความใกล้ชิดผู้นำทหาร เช่น ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร (ภริยาจอมพลถนอม กิตติขจร) พล.อ. สุรจิตร์ จารุเสถณี (รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร) พล.อ. กฤษณ์ สีวะรา (รองผู้บัญชาการทหารบก) นายบรรเจิด ชลวิจารณ์ (นักธุรกิจใหญ่ผู้ใกล้ชิดจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์) ฯลฯ²⁴

²² ตัวอย่างเช่น นายธานินทร์ กรัยวิเชียร ข้าราชการตุลาการที่มีความใกล้ชิดกับราชสำนัก ที่เป็นคณะกรรมการมุลินธิศิลปอาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตั้งแต่แรกเริ่มก่อตั้งใน พ.ศ. 2518 โดยเข้าไปมีหน้าที่เป็นกรรมการดูแลด้านข้อกฎหมายของมุลินธิ.

²³ ตัวอย่างเช่น นายถาวร พรประภา ประธานบริษัทสยามกลการ ที่เข้ามาเป็นประธานฝ่ายจัดหาทุนของมุลินธิราชประชาสมาสัย ต่อเนื่องจากท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร ซึ่งต้องออกจากตำแหน่งนี้ไปภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 รวมถึงเข้าไปมีบทบาทเป็นกรรมการฝ่ายจัดหาทุนในมุลินธิอื่นๆ เช่น มุลินธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.ส.ว.) มุลินธิเพื่อการศึกษาของเด็กยากจน มุลินธิส่งเสริมการศึกษาในถิ่นทุรกันดาร ฯลฯ โดยมุลินธิเหล่านี้ล้วนอยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์.

²⁴ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ธีระ รามสูตร, บรรณาธิการ, 50 ปี ราชประชาสมาสัยแห่งการสนองพระราชปณิธาน (กรุงเทพฯ: บริษัท มาสเตอร์คีย์ จำกัด, 2543), หน้า 574.

ด้านหนึ่งการเข้าร่วมอยู่ในองค์กรมูลนิธิต่างๆ ในหน่วยงานของสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงอาจเป็นข้อบ่งชี้ถึงการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) ในสถานการณ์และบริบท ณ ช่วงขณะนั้นๆ อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวด้วยว่าระดับความเข้มข้นในแง่ความเป็น “สมาชิกภาพ” ของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” ในแต่ละองค์กรมูลนิธิ น่าจะมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ เมื่อพิจารณาจากกลุ่มก้อนตัวแสดงและบุคคลที่เข้าไปเกี่ยวข้อง ทั้งนี้ บางแห่งนับเป็นพื้นที่จำกัดแวงของสถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่ายในการปฏิบัติการกิจอย่างมีเป้าหมาย อันสะท้อนถึงกระบวนการคัดเลือกคัดสรรและเป็นพื้นที่ที่แสดงให้เห็นถึงการจัดวางดุลอำนาจภายใต้โครงสร้างการเมืองเชิงเครือข่ายชนชั้นนำไทยอย่างมีนัยสำคัญ ในขณะที่บางแห่งจะมีลักษณะ “เปิดกว้าง” เป็นทั้งพื้นที่ของการสมาคม ระดมทรัพยากร และเปิดปฏิสัมพันธ์กับชนชั้นนำกลุ่มอื่นๆ ที่ชื่นชมยินดีในระบบเกียรติยศแห่งสถาบันพระมหากษัตริย์ ดังกรณีมูลนิธิราชประชาสมาสัย ที่หยิบยกมา เป็นต้น

โดยภาพรวมอาจกล่าวได้ว่า หน่วยงานสาธารณกุศล-สาธารณสงเคราะห์ของราชสำนัก ในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2500 เริ่มเป็นกิจกรรมที่ได้รับความดูแลใส่ใจจากผู้มีอำนาจในรัฐบาลและภาคราชการ ขึ้นมาอย่างแท้จริง ตลอดจนการมีคณะบุคคลต่างๆ ที่มีได้จำกัดอยู่แต่เพียงแวงวงคนใกล้ชิดราชสำนัก มาเข้าร่วมด้วยอย่างกระตือรือร้นและรู้สึกเป็นเกียรติยศแก่ตนเองและวงศ์ตระกูล สิ่งนี้สะท้อนถึงสถานภาพบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เพิ่มสูงขึ้นในช่วงเวลานี้อย่างสำคัญ อย่างไรก็ตาม อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า หน่วยงานอย่างมูลนิธิราชประชาสมาสัยฯ มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ฯ ตลอดจนกิจการสถานกาชาดไทยในช่วงเวลานี้ ด้านหนึ่งยังคงมีลักษณะทำงานสาธารณกุศล-สาธารณสงเคราะห์ “แบบเก่า” คือ รูปแบบการเยียวยาและตั้งรับอยู่มาก ทั้งนี้ บทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในมิติ “ลงไปสู่ประชาชน” ที่เป็น “เชิงรุก” จะมีความชัดเจนมากขึ้นจากพระราชกรณียกิจด้านการพัฒนาเพื่อยกระดับชีวิตประชาชนในชนบท ซึ่งมีจุดเริ่มต้นจากพื้นที่ทรงงานแถบหัวหิน-เพชรบุรี นับตั้งแต่ราวกลางทศวรรษ 2500

4.3 งานพัฒนาที่หัวหิน-เพชรบุรี: โครงการนำร่อง (Pilot Projects) ภายใต้บทบาทนำของพระมหากษัตริย์ และกลุ่มคนใกล้ชิด

หัวหิน นับเป็นสถานที่แห่งแรกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ทรงเริ่มสำรวจพื้นที่ ดิน น้ำ อาชีพ การกินอยู่ของราษฎร เพราะเป็นสถานที่ที่เสด็จแปรพระราชฐานแทบทุกปีจากการเริ่มต้นทดลอง ณ ท้องที่ที่อยู่ใกล้พระเนตรพระกรรณ²⁵ อาทิ บ้าน เขาเต่า หาดทราย

²⁵ ท่านผู้หญิงเจนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, *ทำเป็นธรรมดา* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2542), หน้า 74.

ใหญ่ ซึ่งเป็นพื้นที่ชายทะเล ก่อนขยายไปสู่ปริมณฑลใกล้เคียงในพื้นที่จังหวัดเพชรบุรี-ประจวบคีรีขันธ์ เช่น บ้านหุบกระพง ที่อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี โครงการปฏิรูปที่ดิน ที่ตำบลหนองปลับ อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ฯลฯ พื้นที่เหล่านี้เสมือนเป็นการทดลองทำ “โครงการนำร่อง” (Pilot Projects) ในอาณาบริเวณ โดยรอบวังไกลกังวลที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายกลุ่มบุคคลใกล้ชิดในแวดวงราชสำนัก ทั้งยังมีลักษณะ “ไม่เป็นทางการ” อยู่มาก กล่าวคือ จากจุดเริ่มต้นที่เป็นลักษณะการเสด็จพระราชดำเนินแบบ “ประพาสต้น”²⁶ พร้อมกับเสด็จฯ สสำรวจพื้นที่รอบๆ วังไกลกังวล สิ่งเหล่านี้ได้ขยายมาสู่ การทำ “โครงการตามพระราชประสงค์”²⁷ ด้านการพัฒนา

อนึ่ง การคลี่คลายของกิจกรรมประเภท “งานอดิเรก” ของพระราชินีที่พัฒนามาสู่การทรงงานด้านการพัฒนา อาจพิจารณาได้จากคำบอกเล่าของ ม.จ. ภิศเดช รัชนี อดีตหัวหน้าหมวดเรือใบหลวง จิตรลดา ที่เคยกล่าวถึงการทรงกีฬาเรือใบของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เมื่อช่วงต้นทศวรรษ 2500 ว่า เมื่อเสด็จฯ แปรพระราชฐานมาประทับวังไกลกังวล ทุกเช้านอกจากจะมีการแข่งเรือใบแล้ว โดยหมวดต่างๆ แล้ว ช่วงบ่ายๆ ถึงเย็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จะทรงเรือใบไป “ปิกนิก” ตามสถานที่ต่างๆ ท้าวอ่าวบริเวณแถบหัวหิน “... บางวันเรา ‘ปิกนิก’ เล่นไกลไปหาดทรายใหญ่ ซึ่งเลยเขาตะเกียบไปไม่น้อย...”²⁸ ขณะที่เรื่องเล่าทางการเกี่ยวกับการเสด็จพระราชดำเนินมาเป็นครั้งแรก ณ บ้านเขาเต่า ซึ่งเป็นหมู่บ้านชาวประมงที่ตั้งห่างจากเขาตะเกียบออกไป เกิดจากการทรงเรือใบมาขึ้นหาดที่บ้านเขาเต่า และได้ทรงทอดพระเนตรชาวบ้านที่มา โพงน้ำ เพื่อนำไปใช้ที่บ้านซึ่งไกลกับบริเวณแหล่งน้ำ จากวันนั้นจึงทรงให้ความสนพระทัยในหมู่บ้านแห่งนี้ ถึงกับทรงขับรถพระที่นั่งจากถนนเพชรเกษมเข้าทางเกวียนมายังบ้านเขาเต่า สภาพความทุรกันดารและความแร้นแค้นของพื้นที่เป็นแรง

²⁶ การเสด็จพระราชดำเนินในท้องที่บริเวณรอบๆ วังไกลกังวล ในยุคแรกนั้น มีลักษณะเป็นการ “ประพาสต้น” อย่างแท้จริง โดยเฉพาะในช่วงราว พ.ศ. 2502-2504 ที่นอกจากจะเป็นการเสด็จเยี่ยมเยือนราษฎรในท้องที่ห่างไกลอย่างเช่น เขตแก่งกระจาน-เพชรบุรีตอนใน ซึ่งในเวลานั้นยังมิได้มีการสร้างเขื่อนแก่งกระจานแล้ว บ่อยครั้งที่เป็นการเสด็จฯ เพื่อสำราญพระราชหฤทัย เช่น มีแปรพระราชฐานแบบตั้งแคมป์พักแรมกลางป่า ดลอดจนการล่องแก่งในแม่น้ำเพชรบุรี เป็นต้น ดูรายละเอียดใน *เสด็จประพาสต้นมาเป็นโครงการพระราชดำริ พ.ศ. 2502-2518* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539).

²⁷ โครงการตามพระราชประสงค์ คือ โครงการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงศึกษาเป็นการส่วนพระองค์ ทรงศึกษาไป ปฏิบัติไป พัฒนาไป ทั้งในเขตพระราชฐานและในท้องที่ต่างๆ ซึ่งจะทรงใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในขั้นต้น จนรัฐบาลเห็นดีมีความเชื่อในหลักการของพระองค์แล้วจึงร่วมงานในภายหลัง ทั้งนี้ โครงการพัฒนาของราชสำนักในช่วงทศวรรษ 2500 ในพื้นที่แถบหัวหิน-เพชรบุรี ล้วนเป็นโครงการตามพระราชประสงค์ทั้งสิ้น.

²⁸ ก. ประมวลมารค (นามแฝง), *ชีวิตเสด็จฯ* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2560), หน้า 123, 130.

บันดาลพระทัยให้เสด็จพระราชดำเนินอีกหลายครั้งเพื่อทรงเยี่ยมเยือนราษฎรและทรงรับฟังปัญหา ราษฎรด้วยพระองค์เอง²⁹

จากจุดเริ่มต้นการเสด็จฯ บ้านเขาเต่า ทำให้ทรงทราบว่าชาวบ้านในพื้นที่แถบนี้มีความยากจน มาก อีกทั้งหมู่บ้านชายทะเลแถบหัวหิน-เพชรบุรี โดยมากเป็นพื้นที่แล้งน้ำ ช้ำยังมีปัญหาน้ำเค็มหนุน ทำให้ขาดแคลนน้ำจืดสำหรับอุปโภคบริโภคและการทำเกษตรกรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จึงมีพระราชประสงค์ให้สร้างอ่างเก็บน้ำขึ้นที่บ้านเขาเต่า โดยพระราชทานเงินให้กรมชลประทาน จำนวน 60,000 บาท เพื่อจัดสร้างคันกั้นน้ำบริเวณบ้านเขาเต่าเพื่อเก็บน้ำฝนจากบริเวณใกล้เคียงเกิด เป็นอ่างเก็บน้ำเล็กๆ เนื้อที่ประมาณ 300 ไร่ เมื่อ พ.ศ. 2506³⁰ กล่าวได้ว่า โครงการอ่างเก็บน้ำเขาเต่า นับเป็นโครงการพัฒนาตามพระราชประสงค์แห่งแรกที่เกิดขึ้นในพื้นที่ใกล้วังไกลกังวล และนับเป็น จุดเริ่มต้นของพระราชกรณียกิจด้านการพัฒนาเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตประชาชนภายใต้บทบาทนำ ขององค์พระมหากษัตริย์

แรกเริ่มของโครงการพัฒนาตามพระราชประสงค์ ไม่เพียงสะท้อนการคลี่คลายจากกิจกรรมที่ “ไม่เป็นทางการ” ของราชสำนัก หากแต่ยังแสดงถึงการเริ่มต้นจากบทบาทของกลุ่มคนเล็กๆ ที่เข้าไป สนับสนุนงานด้านการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ดังเรื่องเล่าของ ม.จ. ภิศเดช รัชนี้ เกี่ยวกับจุดเริ่มต้นของ โครงการพัฒนาตามพระราชประสงค์หาดทรายใหญ่ ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านเขาเต่า ไปไม่ไกล ทั้งนี้ สืบเนื่องจากพื้นที่หาดทรายใหญ่ เป็นที่ราบชายหาดที่มีภูเขาล้อมรอบพื้นดินเป็นทราย และมีความแห้งแล้งมาก ไม่มีทั้งต้นไม้และน้ำจึงไม่อาจเพาะปลูกได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้รับสั่งกับ ม.จ. ภิศเดช ให้คิดหาวิธีปลูกต้นไม้ในพื้นที่นี้ให้ได้มากๆ เพื่อที่จะใช้สถานที่นี้เป็นพื้นที่ ทดลองการพัฒนาการปรับปรุงสภาพที่ดินเพื่อช่วยเหลือราษฎร โครงการพัฒนานี้เริ่มต้นราว พ.ศ. 2505-2506 ในลักษณะการพัฒนาพื้นที่เพื่อเป็น “ฟาร์มทดลองส่วนพระองค์”

อย่างไรก็ตาม เนื่องจาก ม.จ. ภิศเดช รัชนี้ มิได้มีความรู้เรื่องการเพาะปลูกพืชใดๆ หากแต่ “ท่านภี” มีลักษณะเป็นผู้ประสานงานและนักบริหารจัดการ จึงใช้วิธีไปพูดคุยกับพระญาติ คือ ม.ร.ว. ชวนิศนดากร วรวรณ ซึ่งเป็นอาจารย์แผนกสัตวบาล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จากนั้นคุณชายชว นิศนดากร ก็ไปชักชวนอาจารย์จากคณะวนศาสตร์ มาช่วยกันวางแผนในการปรับปรุงคุณภาพดิน ปลูกต้นไม้ ปลูกข้าวโพด ข้าวฟ่าง และทดลองเลี้ยงสัตว์ที่หาดทรายใหญ่ ทำให้ฟาร์มทดลองส่วน พระองค์นี้เป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา³¹ นอกจากนี้ ควรกล่าวด้วยว่า งานพัฒนาพื้นที่หาดทรายใหญ่ในครั้งนี้

²⁹ อัจฉราพร กมฺพพิสมัย, *ก้าวอย่างตามเส้นทางที่ทรงทำ/ธรรม* (กรุงเทพฯ: ธนาพรส, 2550), หน้า 13.

³⁰ ท่านผู้หญิงเกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, *ทำเป็นธรรม*, หน้า 74.

³¹ ภ.ณ ประมวลมารค, *ชีวิตเสียดๆ*, หน้า 130.

นั้น ยังได้รับการสนับสนุนอย่างกระตือรือร้นจากข้าราชการในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งล้วนเป็นลูกศิษย์ลูกหาและผู้ได้บังคับบัญชาของ ม.จ. จักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธ์ หรือ “ท่านจักร” อธิบดีกรมกสิกรรมในขณะนั้น³² ซึ่งมีความใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในฐานะพระประยูรญาติ ทั้งนี้ อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าเครือข่ายของท่านจักรทั้งจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์และจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เหล่านี้ล้วนเป็นกลุ่มคนที่มีส่วนช่วยสนับสนุนงานด้านการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในยุคแรกเริ่มในพื้นที่ทรงงานแถบหัวหิน-เพชรบุรี ทั้งยังเป็นการเข้าไปเกี่ยวข้องกับการพัฒนาของราชสำนักบนสายสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการอยู่มาก

ช่วงเวลาเดียวกัน ราว พ.ศ. 2505 โครงการพัฒนาตามพระราชประสงค์ในพื้นที่หัวหิน-เพชรบุรี เริ่มขยายตัวไปสัมพันธ์ประชาชนที่ทำอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งโดยมากเกษตรกรในพื้นที่ล้วนประสบปัญหาไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงจัดตั้ง “กลุ่มชาวไร่ในพระบรมราชูปถัมภ์” ที่อำเภอชะอำ ในลักษณะกลุ่มทดลองที่ทำการผลิตและจัดหาช่องทางการจัดจำหน่ายด้วยตนเองภายใต้รูปแบบสหกรณ์การเกษตร ทั้งนี้ ต่อมาโครงการนี้จะพัฒนาไปสู่ “โครงการพัฒนาที่ดินตามพระราชประสงค์หุบกะพง” ที่อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี ใน พ.ศ. 2507 ซึ่งเป็นรูปแบบการสร้าง “นิคมชาวไร่” ที่เป็นการคัดเลือกครอบครัวตัวอย่างจาก “กลุ่มชาวไร่ในพระบรมราชูปถัมภ์” เข้าสู่โครงการหุบกะพง พร้อมๆ กับการดำเนินการปฏิรูปและจัดสรรที่ดินให้แก่เกษตรกร ภายใต้เงื่อนไขว่าเกษตรกรที่เข้าสู่โครงการจะได้รับเฉพาะสิทธิ์ทำกินและประโยชน์ใช้สอยในที่ดินไปตลอดชั่วลูกหลาน หากแต่จะไม่ได้รับสิทธิ์ในการซื้อขาย เพราะโฉนดที่ดินที่ถูกจัดสรรจะอยู่ในความรับผิดชอบของกรมส่งเสริมสหกรณ์และสหกรณ์การเกษตรหุบกะพง จำกัด³³

น่าสนใจว่าผู้ที่มีบทบาทสำคัญในฐานะผู้ดูแลให้คำปรึกษาโครงการกลุ่มนี้ คือ ม.ล. เดช สนิทวงศ์ องค์กรมนตรี และประธานคณะกรรมการสหกรณ์การเกษตรแห่งชาติ ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์สหกรณ์ ผู้เชื่อว่างานสหกรณ์คือเครื่องมือสำคัญสำหรับแก้ไขความเป็นอยู่ของชาวชนบทให้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น ทั้งนี้ อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า แนวทางการพัฒนาและยกระดับคุณภาพชีวิตประชาชนในชนบทของราชสำนักในช่วงทศวรรษ 2500-2510 ล้วนตั้งอยู่บนฐานคิดเรื่องการรวมตัวของชาวบ้านใน

³² ตัวอย่างเช่น นายสิทธิธาดา วสุวัต และนายอุดม เดชมณี โดยนายสิทธิธาดา ต่อมาจะดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพัฒนาที่ดิน ขณะที่นายอุดม มีตำแหน่งเป็นรองอธิบดีกรมส่งเสริมการเกษตรในช่วงทศวรรษ 2530 ดูรายละเอียดใน *ที่ระลึกเนื่องในวันพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ* 30 มีนาคม 2537 (กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., 2537).

³³ อรรถ สุวรรณบุบผา, *ชีวิตนักปกครอง คุณจาก อรัญญะนันท์* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2560), หน้า 72-77.

รูปแบบสหกรณ์ทั้งสิ้น³⁴ สิ่งนี้ยังน่าจะเป็นต้นธารของกระแสความคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพึ่งพาตนเอง หรือ ปรัชญา “เศรษฐกิจพอเพียง” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ได้รับการพัฒนาในเวลาต่อมา ด้วย

นอกจาก ม.ล. เดช สนิทวงศ์ แล้ว บุคคลที่น่าจะเป็นแรงบันดาลใจในการทำงานพัฒนาของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในช่วงเวลานี้ ยังได้แก่ ม.จ. ศุกสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์ หรือ “ท่าน ชื่น” พระเชษฐภคินีใน สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ 7 ซึ่งเป็นเจ้านายผู้ เข้ามาบุกเบิกพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมในชื่อ “สวนเสมา” ในพื้นที่กว่า 600 ไร่ในตำบลบางควาย อำเภอลำลูกเกด จังหวัดเพชรบุรี นับตั้งแต่ราวกลางทศวรรษ 2490 จนสามารถเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ แห่งแล้งขาดน้ำให้กลายเป็นไร่มะพร้าว มะนาว ผักสลัด แคนตาลูป อะโวคาโด เพื่อส่งขายหน่วย ทหารอเมริกันที่กรุงเทพฯ ทั้งนี้ “สวนเสมา” เคยมีชื่อเสียงโด่งดังในฐานะสวนเกษตรของเอกชน ตัวอย่างที่ใครๆ ต่างก็ต้องมาศึกษาดูงาน³⁵ ขณะเดียวกัน ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 ท่านชื่นและ ครอบครัวก็มีความใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เป็นอย่างมาก³⁶ ดังจะพบว่าพระองค์เคย

³⁴ ตัวอย่างของกิจการสหกรณ์ที่เป็น โครงการส่วนพระองค์ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย คือ สหกรณ์โคนมหนองโพ ราชบุรี ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งตามประวัติถือกำเนิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2512 สืบเนื่องจากภาวณ้ำนมดิบล้นตลาด ทำให้ ประชาชนผู้เลี้ยงโคนมทำหนังสือฎีกาถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เพื่อขอพระราชทานความช่วยเหลือ ในการ นี้ทรงมีพระราชดำริว่า แนวทางที่ดีที่สุดคือ รูปแบบสหกรณ์ ที่ควรให้ผู้ผลิตนมดิบและผู้แปรรูปนม (เจ้าของโรงงาน) เป็นคนกลุ่มเดียวกัน จึงทรงสนับสนุนให้เกษตรกรมีโรงงานแปรรูปนมที่เป็นของตนเอง ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระราชทานทุนทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นทุนจัดตั้งโรงงาน จำนวน 1,002,000 บาท ก่อสร้างเป็น โรงงานผลิตนมผง ในชื่อ บริษัทผลิตภัณฑ์นมผงหนองโพ จำกัด โดยพระองค์เป็นผู้ถือหุ้น 100 เปอร์เซ็นต์ และมี ม.ล. เดช สนิทวงศ์ องคมนตรี เป็นประธานกรรมการบริษัท ต่อเมื่อโรงงานมีความพร้อมจากการเรียนรู้กระบวนการ ทำงานแล้ว จึงโอนสิทธิ์ความเป็นเจ้าของแก่ สหกรณ์โคนมหนองโพ ราชบุรี รายละเอียด โปรดดู “มรดกแห่งความ ทรงจำในรัชกาลที่ 9 มรดกแห่งชีวิต ... คนเลี้ยงโคนม”, (YouTube) เผยแพร่เมื่อ 6 ธันวาคม พ.ศ. 2559.

³⁵ “ลูกเขยท้าวความ สวนเสมา ตามคำเล่าของ ปรง อัมระนันท์”, ใน 1 ศตวรรษ ศุกสวัสดิ์ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้น ดิงแอนด์พับลิชชิง, 2543), หน้า 586.

³⁶ โดยที่ก่อนหน้านี้ เป็นที่รับรู้ในแวดวงราชสำนักว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงเคยกริ้ว ม.จ. ศุกสวัสดิ์วงศ์ สนิท (ท่านชื่น) ข้อเสนอเกี่ยวกับเรื่องนี้ มีปรากฏในงานเขียน “ชีวิตของพ่อ” โดย ม.ร.ว. สายสวัสดิ์ สวัสดิวัตน์ ทอมป์สัน (2543) บุตรสาวของท่านชื่น ซึ่งได้บอกเล่าเหตุการณ์ที่ท่านชื่นถูกกริ้วไว้อย่างเห็นภาพว่า “... กลางปี 2592 นั้นเอง พ่อต้องปวดใจอย่างรุนแรงอีกครั้งหนึ่ง ในเดือนกรกฎาคมปีนั้น มีการจัดประชุมสามัคคีสมาคม...ท่าน เอกอัครราชทูต หม่อมเจ้านักขัตตมงคล กิติยากร เสด็จมาทรงร่วมงานเป็นแขกผู้มีเกียรติพร้อมด้วยหม่อมหลวงบัว และธิดางามทั้งสอง หม่อมราชวงศ์ศิริกิติ์ และ หม่อมราชวงศ์บุษบา ในวันนั้น ท่านทูตได้รับสิ่งเชิญทุกๆ คนไป ร่วมงานที่สถานทูตในไม่กี่วันต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 จะเสด็จพระราชดำเนินมาเยี่ยมกรุง ลอนดอน พวกเราตื่นตื่นเป็นอย่างยิ่งเมื่อได้ยินข่าวลือว่าอาจจะมีการประกาศหมั้น ระหว่างนี้ เราสังเกตเห็นพ่อเดิน

เสด็จฯ มาสวนเสมาของท่านขึ้นและน่าจะยังความประทับใจต่อเรื่องการบริหารจัดการการเกษตรของสวนเสมา ด้วยเพราะพื้นที่นี้มีความคล้ายคลึงทั้งในด้านปัญหาดินที่เป็นทรายและปัญหาขาดน้ำ แยกเช่นเดียวกับพื้นที่ทรงงานในโครงการต่างๆ ดังคำบอกเล่าของนายปรก อัมระนันท์ บุตรเขยของ ม.จ. ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท ผู้ร่วมบุกเบิกสวนเสมาตั้งแต่แรกเริ่มก่อตั้งที่ว่า

...ที่ที่เป็นทะเลทรายปลูกอะไรไม่ได้ก็ปลูกได้ เพราะฉะนั้นต้องซื้อดินมาใส่ ดินเอามาจากเขาน้ำ โอ! That's very costly ... So the cost of production is very high. เพราะเราฝืนธรรมชาตินะ แต่เรื่องน้ำรู้สึกว่ามัน resolved เพราะว่าตา (ท่านขึ้น: ผู้วิจัย) สามารถทำอ่างเก็บน้ำไว้ได้ตลอดปี ซึ่งอันนี้รู้สึกว่ายากในหลวงเสด็จมา ... He (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ: ผู้วิจัย) was impressed. เพราะงั้นท่านถึงเอาพ่อ (ท่านขึ้น: ผู้วิจัย) ไป advise เวลาท่านมี project ของท่านที่เขาเอา กับ หุบกะพง สองแห่งเพราะสภาพมันคล้ายกันมาก พ่อ ไป advise ที่ในหลวงไปทำ project ไว้สองแห่งที่เขาเอาซึ่งเป็นที่คิดทะเลไปหน่อย ความจริงที่หุบกะพงดีกว่านะแต่มันไม่มีน้ำเหมือนกัน ...³⁷

คุยกับท่านนักอักษรฯ พระญาติและพระสหายเก่าอยู่ที่สนามด้วยสีหน้าเคร่งเครียด รุ่งขึ้นพ่อเล่าให้พวกลูกๆ ฟังว่า ท่านนักอักษรฯ ขอไม่ให้พ่อไปร่วมงานเข้าเฝ้าฯ พระเจ้าอยู่หัวฯ ที่สถานทูตเพราะกำลังกริ้วพ่อมาก ด้วยทรงเข้าพระทัยและทรงเชื่อว่าต้องเป็น “ท่านขึ้น” แล้ว ไม่ใช่ใครอื่นแน่ที่ไปรายงาน ลอร์ดหลุยส์ เมานท์แบตเทน ว่า กรมสิวรรคตเป็นการ ... แล้วเกิดอุบัติเหตุ ที่ปีกพระทัยว่าเป็นพ่อก็เพราะว่าพ่อรู้จักคุ้นเคยกับลอร์ดหลุยส์ ระหว่างสงคราม พ่อตะลึงงันอย่างที่ไม่รู้ว่าจะอธิบายอย่างไรถูก เพราะความคิดเช่นนี้ไม่เคยเข้าหัวพ่อเลย พ่อเชื่อมั่นอยู่ตลอดเวลาว่า กรมสิวรรคตเป็นอุบัติเหตุโดยพระองค์เอง (หมายถึงพระเจ้าอยู่หัวอานันท) ไม่มีการลอบปลงพระชนม์ใดๆ ทั้งสิ้นและนายปริดี บริสุทธิ ...”

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าในช่วงทศวรรษ 2500 สถานการณ์ได้เปลี่ยนไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จฯ เยี่ยม “สวนเสมา” ของท่านขึ้นอยู่หลายครั้ง สวนเสมายังเคยถูกใช้เป็นสถานที่รับแขกพระราชอาคันตุกะ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพาเจ้าหญิงอเล็กซานเดอร์แห่งเคนต์ มาเสวยพระกระยาหารค่ำที่เรือนแพที่สวนเสมา ในราว พ.ศ. 2506 ข้อเขียนของ ม.ร.ว. สายสวัสดิ์ สวัสดิวัตน์ ทอมป์สัน ระบุว่าเหตุการณ์ครั้งนี้นับเป็นจุดช่วงโชติของชีวิตพ่อที่สวนเสมา ดูรายละเอียดใน 1 ศตวรรษ ศุภสวัสดิ์ (2543) อนึ่ง นอกจากตัวของ ม.จ. ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท หรือ “ท่านขึ้น” เองแล้ว บุคคลในครอบครัวของท่านขึ้น ก็มีความใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เป็นพิเศษ ตัวอย่างเช่น ดร. รชฎ กาญจนะวณิช บุตรเขยของท่านขึ้น และเป็นศาสตราจารย์ประจำคณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก็เป็นหนึ่งในพระสหายร่วมเล่นเรือใบกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่วังไกลกังวลด้วย.

³⁷ “ลูกเขยท้าวความ สวนเสมา ตามคำเล่าของ ปรก อัมระนันท์”, ใน 1 ศตวรรษ ศุภสวัสดิ์, หน้า 85.

ดังที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า งานด้านการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในพื้นที่แถบหัวหิน-เพชรบุรี มีพัฒนาการที่เริ่มจากขำงานเล็กๆ ในช่วงราวกลางทศวรรษ 2500 ที่มีลักษณะเป็น “โครงการนำร่อง” (Pilot Projects) โดยบทบาทของกลุ่มคนที่มีความใกล้ชิดกับราชสำนักไม่ว่าจะเป็น ม.จ. ภิศเดช รัชนิ ในฐานะผู้จัดการโครงการตามพระราชประสงค์ เครือข่ายลูกศิษย์และผู้ได้บังคับบัญชาของ ม.จ. จักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ บทบาทของที่ปรึกษาอาวุโส เช่น ม.ล. เดช สนิทวงศ์ ม.จ.ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์ นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ยังทรงมีทีมทำงานที่สนับสนุนงานด้านการพัฒนาที่เป็นคนหนุ่มที่มีความรู้ความสามารถสูง เช่น ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล นายช่างวิศวกรรมเกษตร (Engineering Agricultural) ประจำกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่ศึกษาค้นคว้าวิธีการทำ “ฝนหลวง” ตามพระราชประสงค์ ดังจะพบว่าปฏิบัติการทดลองบินเพื่อสร้างฝนหลวงได้กระทำอย่างเข้มข้น ณ สนามบินบ่อฝ้าย อำเภอหัวหิน ไม่ห่างจากวังไกลกังวล³⁸ หรือกรณี นายสุรเทิน บุนนาค สามีท่านผู้หญิงมณีรัตน์ บุนนาค (น้ำสาวและนางสนองพระโอษฐ์ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ) ก็เป็นนายช่างวิศวกรรมเกษตร ที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในงานสำรวจบุกเบิกและพัฒนาที่ดินในโครงการจัดพัฒนาที่ดินตามพระราชประสงค์หุบกะพง³⁹ เป็นต้น

นอกเหนือจากกลุ่มคนใกล้ชิดในแวดวงราชสำนักดังที่กล่าวมาแล้ว กลุ่มข้าราชการก็นับ เป็นกลไกสำคัญในการสนับสนุนงานด้านพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าราชการในพื้นที่ ตัวอย่างเช่น นายจาด อรัศยนันท์ ผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบุรี (พ.ศ. 2501-2511) ดังจะพบว่านอกจากหน้าที่พ่อเมืองที่ต้องดูแลถวายความสะดวกแก่พระราชวงศ์ระหว่างการเดินทางแปรพระราชฐานแล้ว นายจาดยังได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้กำกับดูแลโครงการตามพระราชประสงค์ ร่วมกับ ม.ล. เดช สนิทวงศ์ และ ม.จ. ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์ ทั้งในโครงการกลุ่มชาวไร่และโครงการหุบกะพง โดยเฉพาะบทบาทการประสานหน่วยงานราชการ ไม่ว่าจะเป็น ชลประทาน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University

³⁸ ประกาศ วัชรภรณ์, *หลวงพ่อดิศรลดดา* (กรุงเทพฯ: O.S. Printing House, 2528), หน้า 30.

³⁹ นายสุรเทิน บุนนาค เป็นนายช่างวิศวกรรมเกษตร ที่เป็นเพื่อนร่วมรุ่นกับ ดร.ประเสริฐ ฦ นคร เคยรับราชการที่แผนกบำรุงพันธุ์ข้าวท้องถิ่น กองข้าว กรมเกษตรและการประมง กระทรวงเกษตร ต่อมาได้ไปศึกษาต่อด้านวิศวกรรมเกษตรที่ประเทศฟิลิปปินส์และสหรัฐอเมริกา เมื่อกลับมาประเทศไทย ใน พ.ศ. 2492 หลังกลับเข้ารับราชการได้ระยะหนึ่ง จึงตัดสินใจเบนเข็มไปทำงานที่องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization of United Nation หรือ FAO) พร้อมกับสนองงานด้านพัฒนาที่ดินเพื่อการเกษตรให้กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โดยเฉพาะงานสำรวจที่ดินพื้นที่เกษตรกรรมแถบหัวหิน-เพชรบุรี นายสุรเทินป่วยเป็นไข้รากสาดใหญ่จากการเข้าไปสำรวจที่ดินที่อำเภอกุยบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เสียชีวิตใน พ.ศ. 2511 เมื่ออายุได้ 51 ปี.

จังหวัด ศึกษาธิการจังหวัด งานสาธารณสุข ที่มีส่วนต่อการเข้าไปจัดตั้ง “นิคมชาวไร่” ตามพระราชประสงค์⁴⁰

นอกจากนี้ บทบาทของข้าราชการในบางหน่วยงาน อาทิ กรมพัฒนาที่ดิน กรมชลประทาน ฯลฯ ก็เริ่มเข้าไปสัมพันธ์กับงานด้านการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในช่วงเวลาแห่งการทรงงานนี้ที่สำคัญด้วย ดังเรื่องเล่าของ นายสวัสดิ์ วัฒนายกร อดีตอธิบดีกรมชลประทาน และอดีตองคมนตรีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ที่ระบุว่า ครั้งแรกๆ ที่ตนมีโอกาสเข้าไปปฏิบัติราชการถวายคือ งานที่โครงการหุบกระพง โครงการหนองพลับ และโครงการดอนขุนห้วยที่หัวหิน เมื่อราว พ.ศ. 2514 โดยช่วงเวลาดังกล่าวที่ปรึกษาอาวุโส เช่น ม.ล. เดช สนิทวงศ์ อดีตรองอธิบดีฯ ยังได้ตามเสด็จฯ เข้าไปในพื้นที่ทรงงานด้วย⁴¹ กระนั้นก็ตาม อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่ากลุ่มข้าราชการที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับงานด้านการพัฒนาในพื้นที่แถบหัวหิน-เพชรบุรี นี้ ยังคงจำกัดวงอยู่แต่กลุ่มเล็กๆ โดยเฉพาะจากสายกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นหลัก

ไม่เพียงแต่กลุ่มข้าราชการบริหารและข้าราชการ แม้แต่บรรดาเจ้าสัวและชนชั้นนำทางธุรกิจ ก็มี ส่วนสนับสนุนงานด้านการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในช่วงนี้ด้วย ดังกรณี นายเกียรติ วัฒนเวคิน เจ้าของบริษัทสัมปทานหลายอย่างจากรัฐ รวมถึงธุรกิจรับเหมาก่อสร้างในชื่อบริษัท สากลสถาปัตย์ ที่รับอาสาเข้ามาถมดิน สร้างถนน และจัดสร้าง โรงเรียนในพื้นที่โครงการตามพระราชประสงค์บ้านเขาเต่า ใน พ.ศ. 2506⁴² ทั้งนี้ ในงานเขียนบันทึกชีวประวัติของนายเกียรติ วัฒนเวคิน (2556) ยังระบุว่า ในเหตุการณ์ครั้งนั้น เจ้าสัวเกียรติได้เป็นหัวหน้านำนักธุรกิจชาวเงินโพ้นทะเลที่มีฐานะมั่งคั่งรวมถึง 8 คน เรียกขานกันว่า “แปดเซียนร่วมใจ” เข้าเฝ้าถวายตัวเพื่อรับใช้ถวายงานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในการช่วยเหลือราษฎรในดินแดนทรกัณดาร⁴³ ขณะที่เจ้าสัวธุรกิจผลิตภัณฑ์อาหารและสินค้าเกษตรคนสำคัญอย่าง นายธนินท์ เจียรวนนท์ ก็ได้สนับสนุนงานพัฒนา ด้านนี้ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาอย่างยาวนาน เช่น การน้อมเกล้าฯ ถวายโรงเรียนไก่พันธุ์ผสมและโรงเรียนไก่ไข่ พร้อมพันธุ์ไก่ในโครงการส่งเสริมอาชีพการเลี้ยงสัตว์ของราษฎรที่บ้านเขาเต่า ซึ่งบริษัทเจริญโภคภัณฑ์อุตสาหกรรม จำกัด ได้เข้าไปเป็นธุระดำเนินการมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2510 เป็นอย่างน้อย⁴⁴

⁴⁰ อรรถ สุวรรณบุบผา, *ชีวิตนักปกครอง คุณจาก อุตสาหกรรม*, หน้า 75.

⁴¹ *ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสวัสดิ์ วัฒนายกร ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. องคมนตรี* วันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2555 ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ, 2555), หน้า 59.

⁴² ท่านผู้หญิงเกษมหลาง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, *ทำเป็นธรรมดา*, หน้า 75.

⁴³ ถนอมศักดิ์ จิรายุสวัสดิ์, “ผู้” คำเดียว ... จึงจะชนะ (กรุงเทพฯ: ประชาญ์, 2556), หน้า 57.

⁴⁴ *เสด็จประพาสต้นมาเป็นโครงการพระราชดำริ พ.ศ. 2502-2518*, หน้า 403-410.

ในภาพรวม โครงการนำร่อง (Pilot Projects) ที่เป็นงานพัฒนาของราชสำนักในพื้นที่รายรอบ วังไกลกังวล ได้ผ่านกระบวนการลองผิดลองถูกมาพอสมควร ตัวอย่างเช่น โครงการอ่างเก็บน้ำเขาเต่า ตามพระราชประสงค์ ที่ในช่วงแรกน้ำยังคงมีความเค็มสูงจนไม่สามารถใช้อุปโภคบริโภคได้ รวมถึง เคยมีการจัดตั้งกลุ่มเลี้ยงปลาจันท์ทะเล หากแต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ นอกจากนี้ ความพยายาม ส่งเสริมงานด้านหัตถกรรม ซึ่งรวมถึงการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมซึ่งชาวบ้านไม่เคยมีทักษะมาก่อนก็ เกิดขึ้นครั้งแรกที่บ้านเขาเต่า หรือ กรณีโครงการหุบกระพง ที่แม้จะเริ่มค้น โครงการนับตั้งแต่ พ.ศ. 2507 หากแต่กว่าจะจัดตั้งเป็น “หมู่บ้านสหกรณ์ตัวอย่าง” ที่บริหารจัดการได้ด้วยตัวเองทั้งการผลิต พืชผลและการแสวงหาตลาด ก็กินเวลาล่วงไปถึง พ.ศ. 2514

อย่างไรก็ตาม กระบวนการทำงานจากโครงการพัฒนาตามพระราชประสงค์ในช่วงทศวรรษ 2500 น่าจะเป็นแนวทางสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และคณะทำงาน ได้มีโอกาสตั้ง สมประสพการณ์ ด้านงานพัฒนาชนบท ตลอดจนได้เรียนรู้ถึงปัญหาอุปสรรคและการแก้ปัญหา ที่ นำไปสู่การขยายผลการดำเนิน โครงการพัฒนาในระดับสากลที่ใหญ่ขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 2510 ไม่ว่าจะเป็น โครงการพัฒนาที่ดินฯ ตามพระราชประสงค์หนองพลับ (พ.ศ. 2513) ซึ่งกินอาณาบริเวณกว่า 50,000 ไร่ ในพื้นที่หุบเขาชายป่าสงวนในเขตอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และอำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดสรรและปฏิรูปที่ดินให้แก่เกษตรกรที่ไร้ที่ดินทำกิน ใน ลักษณะเดียวกับโครงการหุบกระพง

พร้อมๆ กับการเกิดขึ้นของโครงการตามพระราชประสงค์หนองพลับ ช่วงเวลาเดียวกันนี้ก็มี การเริ่มต้นงาน “โครงการหลวง” ใน พ.ศ. 2512 ที่นับเป็นการขยายข่ายงานด้านการพัฒนาของราช สำนัก จากพื้นที่ทรงงานเดิม (หัวหิน-เพชรบุรี) ไปยังจังหวัดภาคเหนือ โดยเน้นไปที่กลุ่ม “ชาวเขา” เพื่อยกระดับและพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชนในเขตที่สูงในยุคหลังจากสร้างพระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์แล้วเสร็จ (พ.ศ. 2505) เพื่อเป็นฐานการปฏิบัติพระราชกรณียกิจ และเริ่มมีการเสด็จฯ แปรพระราชฐานมาประทับ ณ จังหวัดเชียงใหม่อย่างเป็นทางการจะลักษณะแล้ว กรณีโครงการหลวง ยังอาจตั้ง ข้อสังเกตว่าบุคคลที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงไว้วางพระราชหฤทัยให้ไปดำเนินการทำ หน้าที่ประสานงานบุกเบิกโครงการและดูแลงานพัฒนานี้ต่อเนื่องมาก็คือ ม.จ. กิศเดช รัชนิ ซึ่งได้ถวาย งานรับใช้งานด้านการพัฒนาในพื้นที่แถบหัวหิน-เพชรบุรี มาก่อนด้วย

นอกจากนี้ ยังอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า หากข่ายงานด้านการพัฒนาในพื้นที่แถบหัวหิน-เพชรบุรี คือ ภาพลักษณ์ของการปฏิบัติพระราชกรณียกิจภายใต้บทบาทนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และคณะทำงานที่เป็นเครือข่ายกลุ่มคนใกล้ชิด นับตั้งแต่ราวกลางทศวรรษ 2500-ต้นทศวรรษ 2510 ทว่า ภาพลักษณ์ด้านการพัฒนานี้กลับไม่เด่นชัดนักในกรณีสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

แม้พระองค์จะเสด็จฯ ลงพื้นที่ร่วมกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โดยตลอดก็ตาม พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนางเจ้าฯ ตลอดจนบทบาทภาพลักษณ์ของ “ฝ่ายใน” ช่วงทศวรรษ 2500-ต้นทศวรรษ 2510 โดยมากยังคงเป็นมิตงานกิจกรรมทางสังคม “แบบเดิม” เช่น การสนับสนุนกิจกรรมการแสดงแบบเสื้อ นิทรรศการผ้าไหม การฟื้นฟูฟ่อนรำ 4 ภาค มหกรรมอาหาร ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้เกิดขึ้นภายใต้บทบาทการสนองงานของกลุ่มนางสนองพระโอษฐ์อาวุโส เช่น ม.ล. มณีรัตน์ บุนนาค หม่อมคุณหญิง บริพัตร ณ อยุธยา⁴⁵ ขณะทำงานด้านสาธารณกุศล-สาธารณสงเคราะห์ ที่สะท้อน “ตัวตน” ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ยังไม่ปรากฏเด่นชัดในช่วงนี้ โดยมากยังคงเป็นการผูกติดอยู่กับโครงการอุปถัมภ์ที่มีจุดเริ่มต้นจากหน่วยงานราชการ เช่น มูลนิธิช่วยเหลือนักเรียนที่ขาดแคลนในพระบรมราชินูปถัมภ์ ซึ่งเป็นคำริของกระทรวงศึกษาธิการที่ตั้งขึ้นมาใน พ.ศ. 2504 โดยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จะพระราชทานเงินสมทบทุนทุกปีตลอดมา⁴⁶

ขณะเดียวกัน บทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในช่วงเวลานี้ก็ยังมิทรงเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนและอนุรักษ์งานศิลปหัตถกรรมไทยในมิติการ “ลงไปสู่ประชาชน” ดังเช่นงานศิลปาชีพที่จะเกิดขึ้นภายหลังจากนี้ (ดูหัวข้อ 8.1) ดังข้อมูลในงานเขียนเชิงอัตชีวประวัติของหม่อมคุณหญิง บริพัตร ณ อยุธยา (2556) ที่ระบุถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งกลุ่มคณาจารย์ด้านศิลปะได้มาขอความช่วยเหลือจากเธอให้ช่วยเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการอนุรักษ์ “ผ้าตีนจก” ที่ในเวลานั้นอยู่ในสถานการณ์สุ่มเสี่ยงต่อการสูญหายไปจากชนบทไทย จากการถูกกว้านซื้อโดยนักสะสมต่างชาติ ครั้งนั้นหม่อมคุณหญิงได้นำเรื่องดังกล่าวกราบบังคมทูลต่อ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ให้ทรงทราบเพื่อขอพระราชทานความเห็น ทรงมีรับสั่งตอบว่า “...ฉันคงทำไม่ได้หรอกเพราะไม่มีความรู้ และคงไม่มีเวลา คุณหญิงเอาไปทำก็แล้วกัน ทำเรื่องไหมก็ดีนะเพราะจิม ทอมป์สัน เริ่มงานนี้ไว้หลายปีแล้ว...”⁴⁷ กระนั้นก็ตาม ในเวลาต่อมาเรื่องการสืบสานอนุรักษ์ผ้าไทย กลับกลายเป็นโครงการทางการเมือง (Political Project) ที่เป็นภาพลักษณ์สำคัญในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจ “ลงไปสู่ประชาชน” ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

ต่อประเด็นนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าการทรงงานของสถาบันพระมหากษัตริย์ ด้านการพัฒนา ที่ลงไปสู่ชนบทที่กล่าวถึงในหัวข้อนี้ แม้จะสะท้อนแนวคิด “ราชประชาสมาสัย” (พระราชอาและประชาชนพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน) มาตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2500 อย่างเห็นได้ชัดก็ตาม และปรากฏเป็น

⁴⁵ คุณหญิง บริพัตร ณ อยุธยา, *จงทำให้ได้ดั่งฝัน*, หน้า 236, 238, 291.

⁴⁶ ครอบครัวยุคใหม่, *น้ำหยดเดียว* ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงอัมพร มีสุข (กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2558), หน้า 145.

⁴⁷ คุณหญิง บริพัตร ณ อยุธยา, *จงทำให้ได้ดั่งฝัน*.

ภาพลักษณ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงงานเป็นผู้ปฏิบัติ โดยมีสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เป็นผู้เคียงข้าง อย่างไรก็ตาม ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 การปฏิบัติพระราชกรณียกิจในมิติของการ “ลงไปสู่ประชาชน” เพื่อยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในชนบทได้เปลี่ยนไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สิ่งนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ “ราชประชาสมาสัย” ที่เป็น “เชิงรุก” ซึ่งสัมพันธ์กับสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมืองไทยในเวลานั้นอีกด้วย (ดูหัวข้อ 8.1)

4.4 ข้าราชการ “สายวัง” ภายใต้ ระบบอบสฤทธิ-ถนนอม

ในระบบราชการไทยตามปกตินั้น บุคคลผู้เป็นข้าราชการย่อมมีสายการบังคับบัญชาตามระบบที่เป็นขั้นตอนและขึ้นตรงต่อผู้บังคับบัญชา อย่างไรก็ตาม สำหรับข้าราชการบางกลุ่มพบว่า จุดอ้างอิงที่ใช้ในการนิยามตัวตนของพวกเขาถูกจัดวางอยู่บนความสัมพันธ์ 2 ระนาบคือ 1) ความสัมพันธ์ที่เป็นทางการตามระบบราชการ และ 2) ความสัมพันธ์ที่อ้างอิงกับระบบเกียรติยศของสถาบันพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุนี้ จึงอาจนิยามเรียกขานข้าราชการกลุ่มนี้ได้ว่า “ข้าราชการสายวัง” ทั้งนี้ หากกล่าวให้เห็นภาพ “ข้าราชการสายวัง” จึงได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่ทำหน้าที่ฟันเฟืองขับเคลื่อนตอบสนองตามนโยบายรัฐและผู้บังคับบัญชา ขณะเดียวกัน ก็มีความใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยอาจสืบเนื่องจากความผูกพันในฐานะราชสกุลวงศ์ชาติตระกูล ประสบการณ์ร่วมทางประวัติศาสตร์ กระบวนการหล่อหลอมจากวัฒนธรรมองค์กรในบางหน่วยงาน ตลอดจนโอกาสในการถวายการรับใช้สนองงาน บุคคลเช่น ม.จ. จักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์⁴⁸ ม.ล.ปิ่น มาลากุล⁴⁹ ม.ล.ชูชาติ กำภู⁵⁰ นายสัญญา ธรรมศักดิ์⁵¹ นายพ่วง สุวรรณรัตน์⁵² ฯลฯ นับเป็นตัวอย่าง “ข้าราชการสายวัง”

⁴⁸ ดำรงตำแหน่งสำคัญ อาทิ อธิบดีกรมการข้าว (พ.ศ. 2497) อธิบดีกรมกสิกรรม (พ.ศ. 2504) อธิการบดีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (พ.ศ. 2512) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (พ.ศ. 2516-2517) องคมนตรี (พ.ศ. 2518-2536).

⁴⁹ ดำรงตำแหน่งสำคัญ อาทิ อธิบดีกรมสามัญศึกษา ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2489-2500) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2500-2512) อธิการบดีมหาวิทยาลัยศิลปากร (พ.ศ. 2508-2514).

⁵⁰ ดำรงตำแหน่งสำคัญ อาทิ อธิบดีกรมชลประทาน (พ.ศ. 2492-2510) ประธานกรรมการการไฟฟ้าอันธานี (พ.ศ. 2500-2507) อธิการบดีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (พ.ศ. 2508) รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ (พ.ศ. 2507 และ พ.ศ. 2512).

⁵¹ ดำรงตำแหน่งสำคัญ อาทิ ปลัดกระทรวงยุติธรรม (พ.ศ. 2496-2501) รองประธานสภาร่างรัฐธรรมนูญคนที่ ๑ (พ.ศ. 2502-2506) ประธานศาลฎีกา (พ.ศ. 2506-2510) องคมนตรี (พ.ศ. 2511-2516) อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2514-2517) นายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2516 -2518) ประธานองคมนตรี (พ.ศ. 2518-2545).

ที่มีภูมิหลังใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ทั้งนี้ “ข้าราชการสายวัง” ได้เกิดขึ้นอย่างเงียบๆ มาตั้งแต่ทศวรรษ 2490 และจำกัดแวดวงอยู่ในสายงานราชการที่ไม่เกี่ยวข้องกับการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจการเมืองโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นแวดวงวิชาการ ครูอาจารย์ เช่น ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงสาธารณสุข ตลอดจนแวดวงข้าราชการตุลาการ ฯลฯ

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า หลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2500 “ข้าราชการสายวัง” จะมีปรากฏมากขึ้น ทั้งยังเป็นไปในลักษณะที่ “เปิดเผย” แสดงตนได้อย่างชัดเจน สิ่งสำคัญเป็นเพราะสัมพันธภาพที่เปลี่ยนไประหว่างผู้นำรัฐบาลคือ จอมพลสฤษดิ์ กับ สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีท่าทีสนับสนุนซึ่งกันและกัน ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีโอกาสได้สร้างความสัมพันธ์กับองคาพยพต่างๆ ในระบบราชการที่มีส่วนสนับสนุนคณะปฏิวัติในระบอบสฤษดิ์-ถนอม ด้วยเหตุนี้ “ข้าราชการสายวัง” จึงเริ่มมีปรากฏทั้งนายทหาร ตำรวจ ข้าราชการมหาดไทย ตลอดจนข้าราชการในสายงานที่สัมพันธ์กับพระราชกรณียกิจด้านการสาธารณสุข สาธารณสงเคราะห์ และด้านการพัฒนา อาทิ กรมอนามัย กรมประชาสงเคราะห์ กรมชลประทาน กรมส่งเสริมการเกษตร กรมพัฒนาที่ดิน กรมประมง กรมทางหลวง ฯลฯ การก่อรูปของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) ของข้าราชการในสายงานต่างๆ เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้อย่างมีนัยสำคัญ ทั้งในลักษณะตั้งใจคัดเลือกคัดสรรบุคคลเข้ามาใน “เครือข่าย” อย่างเจาะจงและมีเป้าหมาย ขณะเดียวกันบางครั้งกระบวนการดังกล่าวก็เกิดขึ้นตามแต่สถานการณ์พาไปด้วยเช่นกัน

4.4.1 ตราจูลจอมเกล้า: สิ่งบ่งชี้ความเป็น “ข้าราชการสายวัง”

ในการรับรู้โดยสายตาคนนอก สิ่งบ่งชี้ที่แสดงให้เห็นว่าข้าราชการคนหนึ่งคนใดมีความใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์หรือไม่อย่างไร อาจพิจารณาได้จากการได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูล “จูลจอมเกล้า”⁵³ ซึ่งมีธรรมเนียมปฏิบัติที่จะมีการพระราชทานในวัน

⁵² ดำรงตำแหน่งสำคัญ อาทิ ปลัดกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2511-2515) รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2515-2517).

⁵³ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลจูลจอมเกล้า จัดสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2416 เดิมทีมีพระราชดำริจะพระราชทานแต่เฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ด้วยทรงพระอนุสรณ์คำนึงว่าการที่พระมหากษัตริย์ในพระบรมจักรีราชวงศ์ ทรงอยู่ในราชสมบัติที่ยืนตลอดมาได้ด้วยความจงรักภักดีและการปฏิบัติราชการเรียบร้อยของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งปวง ทั้งมีพระราชประสงค์จะทรงชุบเลี้ยงบรรดาทายาทของบุคคลเหล่านี้ให้มีความเจริญรุ่งเรืองสืบเนื่องต่อไป จึงทรงประกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทายาทของผู้ได้รับพระราชทานตราสืบตระกูลของบิดาได้ ทรงคิดคำขวัญจารึกบนตราว่า “เราจะบำรุงตระกูลวงศ์ให้เจริญ” อย่างไรก็ตาม

ฉัตรมงคลของทุกปี เนื่องจากเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้การพระราชทานจะสุดแล้วแต่พระราช
อภัยยศและพระราชดำริว่าสมควรพระราชทานแก่ผู้มีความดีความชอบผู้ใด ซึ่งต่างจาก
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูล “มงกุฎไทย” และ ตระกูล “ช้างเผือก” ที่จะมีการขอพระราชทานตาม
ปรกติ หากข้าราชการนั้นๆ รับราชการมาถึงลำดับชั้นเกณฑ์เงินเดือนที่กำหนด

ในอดีตการได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลจตุจอมเกล้า หากผู้รับ
พระราชทานเป็นชาย (ฝ่ายหน้า) และได้รับในชั้น ตติยจตุจอมเกล้า (ต.จ.) หรือ ตติยจตุจอมเกล้าพิเศษ
(ต.จ.ว.) มักจะคู่กับการได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น “พระยา” ชั้น “พระยาโตะทอง” หากได้รับ
พระราชทานในชั้นที่สูงขึ้น คือ “ทุติยจตุจอมเกล้า” (ท.จ.) หรือ ทุติยจตุจอมเกล้าพิเศษ (ท.จ.ว.) ก็เทียบ
ได้กับชั้น “พระยาพานทอง” ในกรณีที่เป็นหญิง (ฝ่ายใน) หากได้รับพระราชทานในชั้นจตุตถ
จตุจอมเกล้า (จ.จ.) ตติยจตุจอมเกล้า (ต.จ.) และ ทุติยจตุจอมเกล้า (ท.จ.) จะใช้คำนำหน้าว่า “คุณหญิง”
แต่ถ้าได้เลื่อนถึงชั้น ทุติยจตุจอมเกล้าพิเศษ (ท.จ.ว.) ก็จะเรียกว่า “ท่านผู้หญิง”⁵⁴ จะเห็นได้ว่าเครื่อง
ราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้เป็นระบบเกียรติยศที่มีความยึดโยงกับสถาบันพระมหากษัตริย์และมีชั้น
ศักดิ์นาแบบเก่า ที่เข้มข้นยิ่งกว่าเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลอื่น

นอกจากนี้ บางลำดับชั้นของเครื่องราชอิสริยาภรณ์จตุจอมเกล้ายังมีจำนวนจำกัด ตัวอย่างเช่น
ปฐมจตุจอมเกล้า (ป.จ.) มีเพียง 30 ลำดับ หรือ ทุติยจตุจอมเกล้าพิเศษ (ท.จ.ว.) ฝ่ายหน้าที่มีเพียง 200
ลำดับ เมื่อชั้นตราใดมีผู้ได้รับพระราชทานอยู่เต็มจำนวนก็จะไม่พระราชทานตราให้แก่ผู้อื่นเพิ่มเติม
อีก⁵⁵ การได้รับพระราชทานจึงนำมาสู่ความปลื้มยินดีแก่ผู้ได้รับเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ข้าราชการ เพราะไม่ใช่ข้าราชการระดับสูงทั่วไปที่จะได้รับพระราชทาน บ่อยครั้งที่เกิดเหตุการณ์ เช่น
อธิบดีกรมบางคนได้รับพระราชทานตรา “จตุจอมเกล้า” ในขณะที่ปลัดกระทรวง หรือ รัฐมนตรี ซึ่งอยู่

ตาม ต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขยายขอบเขตการพระราชทานไปยังผู้ทำประโยชน์อื่นๆ ทั้งในตำแหน่ง
ราชการแผ่นดินและตำแหน่งส่วนพระองค์ด้วย เช่น พ่อค้าวาณิช และ กุสรมรสของผู้ดำรงตำแหน่งบางตำแหน่ง
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลจตุจอมเกล้าจำแนกออกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทฝ่ายหน้าสำหรับบุรุษและประเภท
ฝ่ายในสำหรับสตรี แต่ละประเภทประกอบด้วยชั้นตราเรียงลำดับจากชั้นเริ่มต้นไปสู่ชั้นสูงสุดในแต่ละฝ่าย
ตัวอย่างเช่น กรณีฝ่ายหน้าการเรียงลำดับเป็นไปดังนี้ 1) ตติยจตุจอมเกล้าพิเศษ (ต.จ.ว.) 2) ทุติยจตุจอมเกล้า (ท.จ.) 3)
ตุติยจตุจอมเกล้าพิเศษ (ท.จ.ว.) 4) ปฐมจตุจอมเกล้า (ป.จ.) 5) ปฐมจตุจอมเกล้าพิเศษ (ป.จ.ว.) กรณีฝ่ายในมีชั้น 1)
จตุตถจตุจอมเกล้า (จ.จ.) 2) ตติยจตุจอมเกล้า (ต.จ.) 3) ทุติยจตุจอมเกล้า (ท.จ.) 4) ทุติยจตุจอมเกล้าพิเศษ (ท.จ.ว.) 5)
ปฐมจตุจอมเกล้า (ป.จ.).

⁵⁴ วิษณุ เครืองาม, *หลังม่านการเมือง* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2554), หน้า 243-244.

⁵⁵ คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ, *เครื่องราชอิสริยาภรณ์จตุจอมเกล้า* (กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์
ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2547), หน้า 92.

ในสายบังคับบัญชาที่สูงกว่ากลับไม่ได้รับพระราชทาน หากกล่าวกันอย่างที่เล่นที่จริงการจะได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้หรือไม่ขึ้นอยู่กับ “บุญวาสนา”

อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงก็คือโอกาสที่จะได้รับพระราชทานย่อมขึ้นอยู่กับว่าได้ถวายงานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ จนเป็นที่ต้องพระราชอัชฌาศัยอย่างใดอย่างหนึ่ง การพระราชทานตรา “จุลจอมเกล้า” ให้กับข้าราชการบางคนเคยเป็นที่กล่าวขวัญในแง่มุมของการแสดงจุดยืนบางประการของทางราชสำนักด้วย⁵⁶ ต่อประเด็นนี้ การได้รับพระราชทานตรา “จุลจอมเกล้า” จึงมีนัยที่ถูกมองได้ถึงความใกล้ชิดกับราชสำนักเสมอ โดยเฉพาะในกลุ่มข้าราชการพลเรือน ตัวอย่างเช่น นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ที่ได้รับพระราชทาน “ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ” (ท.จ.ว.) ใน พ.ศ. 2505 ขณะดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลฎีกา เช่นเดียวกับ ม.ล. ชูชาติ กำภู อธิบดีกรมชลประทาน ที่ได้รับพระราชทานในชั้นเดียวกันและปีเดียวกันกับนายสัญญา นอกจากนี้ ยังมีข้าราชการ เช่น ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ที่ได้ “ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ” ใน พ.ศ. 2507 ขณะดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมกสิกรรม หรือ นายฟุ้ง สุวรรณรัตน์ ที่ได้รับพระราชทานตรา “จุลจอมเกล้า” ชั้นเดียวกันนี้ ใน พ.ศ. 2509 ขณะดำรงตำแหน่งรองปลัดกระทรวงมหาดไทย ทั้งนี้

⁵⁶ ดังกรณี นางอัมพร มีสุข บุคลากรหญิงชั้นหัวกะทิของกระทรวงศึกษาธิการในช่วงปลายทศวรรษ 2490-2510 และเป็นอธิบดีหญิงคนแรกของประเทศไทย (อธิบดีกรมวิชาการ) ใน พ.ศ. 2517 ทั้งนี้ นางอัมพรเป็นนักเรียนหญิงรุ่นแรกๆ ที่ไปศึกษาต่อต่างประเทศในระดับปริญญาโท-เอก ที่สหรัฐอเมริกา ในช่วงต้นทศวรรษ 2480 หลังสำเร็จการศึกษาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเริ่มต้นกลับมาทำงานในตำแหน่งเลขานุการของ ม.ล.ปิ่น มาลากุล อธิบดีกรมสามัญศึกษาในขณะนั้น นับเป็นข้าราชการ “ลูกหม้อ” ของกระทรวง ทั้งนี้ นางอัมพรนับเป็น “ผู้หญิงเก่ง” ของกระทรวงศึกษาธิการ ที่มีบทบาทมากมายนับตั้งแต่เป็นผู้อำนวยการกองเผยแพร่การศึกษา การดำเนินงานวิเทศศึกษารวมถึงบทบาทที่ขยายไปนอกกระทรวง อาทิ งานด้านการพัฒนาสังคม เป็นประธานฝ่ายการศึกษาของมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์ นางอัมพรยังเป็นผู้หญิงเพียงคนเดียวที่มีรายชื่ออยู่ในคณะปฏิวัติจำนวน 18 คนของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อ พ.ศ. 2501 ทั้งยังเป็นคณะกรรมการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจตั้งแต่ฉบับที่ 1-4 อีกด้วย นอกจากนี้ ควรกล่าวด้วยว่า นับตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2500 นางอัมพรเคยได้รับการสนับสนุนจาก ม.ล.ปิ่น มาลากุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2501-2512) ให้ขึ้นดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมวิชาการ หากแต่ก็ได้รับคำตอบเชิงปฏิเสธจากจอมพลสฤษดิ์ ด้วยเหตุผลแบบไทยๆ ว่า “...เก่งทุกอย่างแต่เสียอย่างเดียวเป็นผู้หญิง...” ซึ่งกล่าวกันว่า ม.ล. ปิ่น โกรธเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม แม้จะไม่ได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมวิชาการ แต่นางอัมพรก็ได้ดำรงตำแหน่งรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ และเป็นรองปลัดกระทรวงหญิงคนแรกของไทย นอกจากนี้ ไม่เป็นที่แน่ชัดว่าเรื่องที่นางอัมพรถูกปฏิเสธจากจอมพลสฤษดิ์จนไม่ได้ดำรงตำแหน่งอธิบดี จะรับรู้ถึงพระเนตรพระกรรณหรือไม่ หากแต่น่าสังเกตว่าในปีถัดมา คือ พ.ศ. 2505 นางอัมพรก็ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ “จุลจอมเกล้า” (ฝ่ายใน) ชั้น “ตติยจุลจอมเกล้า” มีคำนำหน้าว่า “คุณหญิง” เป็นครั้งแรก ทั้งยังเป็นการได้รับพระราชทานโดยที่ข้ามชั้น “จตุตถจุลจอมเกล้า” ไปอีกด้วย ดูรายละเอียดใน *น้ำหยดเดียว ที่ระลึกรในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงอัมพร มีสุข*. (กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2558)

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าระดับสูงสุดของของตรา “จุลจอมเกล้า” ที่ข้าราชการพลเรือน จะได้รับพระราชทาน คือ “ทูลดุษฎีจุลจอมเกล้าพิเศษ” (ท.จ.ว.) “ไม่สูงไปกว่านี้”⁵⁷ อย่างไรก็ตาม กรณีนายสัญญาธรรมศักดิ์ และ ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ เนื่องจากต่อมาได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งองคมนตรีจึงได้พระราชทานเลื่อนชั้นให้สูงขึ้นไปอีกคือ “ปฐมจุลจอมเกล้า” (ป.จ.) ใน พ.ศ. 2511 และ พ.ศ. 2518 ตามลำดับ

อนึ่ง มีข้อสังเกตไม่น้อยจากบรรดาข้าราชการบริพารและข้าราชการที่ถวายงานรับใช้ใกล้ชิดถึงความพิเศษของเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้ และการได้รับพระราชทานที่ยังความปลาบปลื้มมาสู่พวกเขา ตัวอย่างเช่น เรื่องเล่าของ พล.ต.อ. วสิษฐ เดชกุญชร อดีตหัวหน้านายตำรวจราชสำนักประจำที่ได้รับพระราชทานตราจุลจอมเกล้าตราแรก คือ “ตูลดุษฎีจุลจอมเกล้าพิเศษ” (ต.จ.ว.) ใน พ.ศ. 2515 เมื่อชั้นยศ “พันตำรวจเอก” ขณะตามเสด็จฯ เพื่อถวายอารักขา ม.จ. วิภาวดี รังสิต ผู้แทนพระองค์ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยครั้งนั้นตัวเขาได้รับแจ้งข่าวจากเพื่อนร่วมงานที่ส่งรหัสเป็นข้อความทางวิทยุว่า “ยินดีด้วยที่ได้เซอร์พังก์” ทว่า พล.ต.อ. วสิษฐ ณ ขณะนั้นยังแปลรหัสไม่ออกจึงไม่รู้ว่าความหมาย

⁵⁷ หากเปรียบเทียบกับนายทหารใหญ่ในระบอบสฤษดิ์-ถนอม ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2500-2516 จะพบว่า นายทหารมีอันดับส่วนได้รับพระราชทานตราจุลจอมเกล้า ชั้น “ปฐมจุลจอมเกล้า” (ป.จ.) กันทั้งสิ้น และเป็นการได้รับพระราชทานในขณะที่รับราชการไม่ว่าจะเป็น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ผู้บัญชาการทหารบก และผู้บัญชาการทหารสูงสุด ที่ได้ “ปฐมจุลจอมเกล้า” ใน พ.ศ. 2502 พล.อ. ถนอม กิตติขจร รองนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และรองผู้บัญชาการทหารสูงสุด ได้ใน พ.ศ. 2504 พล.อ. ประภาส จารุเสถียร รองนายกรัฐมนตรี รองผู้บัญชาการทหารบก และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ได้ใน พ.ศ. 2507 พล.อ.อ. ทวี จุลละทรัพย์ เสนาธิการทหารและรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม ได้ใน พ.ศ. 2511 พล.ต.อ. ประเสริฐ รุจิรวงศ์ อธิบดีกรมตำรวจ ได้ใน พ.ศ. 2511 ฯลฯ สิ่งนี้จึงอาจเป็นภาพสะท้อนความเป็น “หุ้นส่วนใหญ่ทางอำนาจ” (Senior Partnership) ของกลุ่มผู้นำทหารในเครือข่ายชนชั้นนำไทยที่แม้แต่สถาบันพระมหากษัตริย์เองก็ยังคงต้องแสดงออกผ่านการพระราชทานตรา “จุลจอมเกล้า” โดยยกให้เหนือกว่ากลุ่มข้าราชการพลเรือนอย่างเป็นที่รับรู้กัน แม้ว่าโดยแท้จริงแล้วผู้นำทหารเหล่านี้แทบไม่มีผู้ใดเลยที่สามารถกล่าวได้ว่าเป็น “ข้าราชการสายวัง” ทั้งในแง่ความใกล้ชิดและการได้ถวายงานรับใช้ อย่างไรก็ตาม คุณอำนาจนี้ได้เปลี่ยนไปภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เมื่อ “พระราชอำนาจนำ” (Royal Hegemony) ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 เพิ่มสูงขึ้น (ดูหัวข้อ 5.1) ในสภาวะการณ์นี้ ไม่มีผู้นำทหารระดับสูงที่ได้รับพระราชทาน “ปฐมจุลจอมเกล้า” (ป.จ.) กัน “เสีย” ดังเช่นในยุคก่อน 14 ตุลาคม ดังกรณี พล.อ. กฤษณ์ สีวะรา นายทหารคนสำคัญที่สุดในยุคหลัง 14 ตุลาคม ที่ได้รับพระราชทานเพียง “ทูลดุษฎีจุลจอมเกล้าพิเศษ” (ท.จ.ว.) รวมถึงนายทหารใหญ่ในช่วงปลายทศวรรษ 2510-2520 ที่ส่วนใหญ่มักได้รับพระราชทานที่ลำดับขั้นนี้ นอกจากนี้ หลัง 14 ตุลาคม ไม่มีนายทหารใหญ่ผู้ใดที่ได้รับพระราชทานยศ “จอมพล” อีกต่อไป สิ่งนี้เป็นมาตรฐานใหม่จากราชสำนักที่นายทหารใหญ่แทบทุกคนในช่วงหลัง 14 ตุลาคม ต่างตระหนักรู้ถึงคุณอำนาจที่เปลี่ยนไป.

จนกระทั่งท่านหญิงวิภาวดีต้องแปลประทานว่า “เธอได้ตราจุลจอมเกล้า”⁵⁸ ทั้งนี้ ต่อมา พ.ล.ต.อ. วสิษฐ ด้รับพระราชทานเลื่อนชั้นตราจุลจอมเกล้าที่ “ทุดิยจุลจอมเกล้า” (ท.จ.) ใน พ.ศ. 2519 และ “ทุดิย จุลจอมเกล้าวิเศษ” (ท.จ.ว.) ใน พ.ศ. 2541 ภายหลังกษัตริย์นวยราชการ

เรื่องเล่าลักษณะเดียวกันยังอาจเห็นได้จากข้อเขียนเชิงอัตชีวประวัติของ ม.จ. ภิศเดช รัชนี้ ประธานมูลนิธิโครงการหลวง ที่ทรงกล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่ท่านได้รับพระราชทาน เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่งช้างเผือก ชั้น “มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก” (ม.ป.ช.) ซึ่งเป็นลำดับ ชั้นสูงสุดที่ข้าราชการระดับสูงจะมีโอกาสได้รับพระราชทาน (โดยที่ ม.จ. ภิศเดช มิได้ทรงเป็น ข้าราชการ) ในกรณีนี้ “ท่านภี” ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 และได้ กราบบังคมทูลฯ ว่า ตัวท่านรู้สึกดีใจมากที่ได้รับพระราชทาน “มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก” หากแต่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ทรงชี้พระหัตถ์แต่ะไปที่สายสะพายจุลจอมเกล้าสีชมพู (ปฐมจุลจอมเกล้า) ที่ “ท่านภี” เคยได้รับพระราชทานมาก่อนหน้านี้และได้สวมสะพายในการเข้าเฝ้า ครั้งนั้นด้วย พร้อมกับทรงมีรับสั่งว่า “นี่ดีกว่า”⁵⁹

4.4.2 “ข้าราชการสายวัง”: ตูลการ มหาคไทย ตำรวจ ทหาร ฯลฯ

ราวปลายทศวรรษ 2500-ต้นทศวรรษ 2510 กล่าวได้ว่าราชสำนักเริ่มปรากฏ “ข้าราชการสาย วัง” ทั้งที่อยู่ตำแหน่งอันเกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์ อาทิ องคมนตรี และที่เป็นข้าราชการประจำใน กรมกองต่างๆ ชัดเจนขึ้น ตัวอย่างเช่น นายสัญญา ธรรมศักดิ์ อดีตประธานศาลฎีกา (พ.ศ. 2506-2510) ที่มีชื่อเสียงและได้รับฉายา “เปาบุ๋นจิ้นเมืองไทย”⁶⁰ จากการนั่งบัลลังก์ตัดสินคดี “กินป่า” ที่พิพากษา จำคุก พ.ล.อ. สุรจิต จารุเสรณี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรฯ ตลอดชีวิต เมื่อ พ.ศ. 2510 อันสะท้อน ให้เห็นถึงการตัดสินคดีโดยไม่ไว้หน้าผู้นำทหาร ทั้งนี้ หลังเกษียณอายุราชการ นายสัญญาได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งองคมนตรี ใน พ.ศ. 2511 เส้นทางเดินของนายสัญญาน่าจะมีผลในแง่การปู ทางให้แก่ข้าราชการแควดวงตูลการเข้ามาปฏิบัติสัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ นับตั้งแต่ช่วงต้น

⁵⁸ วสิษฐ เดชกุญชร, *รอยพระยุคลบาท*, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2559), หน้า 149.

⁵⁹ ก. ณ ประมวลมารค, *ชีวิตเสี้ยวๆ*, หน้า 125.

⁶⁰ ฉายา “เปาบุ๋นจิ้นเมืองไทย” เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2510 จากการที่นายสัญญานั่งบัลลังก์สูงสุดทำการตัดสินคดีรับสินบน จากพ่อค้าไม้ หรือ “คดีกินป่า” ของอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์คือ พ.ล.อ. สุรจิต จารุเสรณี นายทหารผู้มีความใกล้ชิดกับจอมพลสฤษดิ์ และเป็นผู้ร่วมก่อการคณะปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ในปี 2501 คดีนี้เป็น ที่สนใจของประชาชนว่าอาจถูกการเมืองแทรกแซง ทว่า การตัดสินของนายสัญญาก็เป็นผลให้ พ.ล.อ.สุรจิต ถูก จำคุกตลอดชีวิต กรณีดังกล่าวได้ สร้างชื่อในแควดวงตูลการให้กับนายสัญญาเป็นอย่างมากว่าเป็นผู้มีความยุติธรรม เปรียบเสมือน “เปาบุ๋นจิ้นเมืองไทย”.

ทศวรรษ 2510 ไม่ว่าจะเป็น นายประกอบ หุตะสิงห์ ประธานศาลฎีกาคนถัดมาจากนายสัญญา (พ.ศ. 2510-2515) นายจิตติ ดิงศักดิ์ ตุลาการผู้เขียนคำวินิจฉัย “คดีกินป่า” และเป็นลูกศิษย์คนสำคัญของ พระยามานวราชเสวี (ปลอด วิเชียร ณ สงขลา) องคมนตรี⁶¹ ทั้งนี้ อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า บุคคลเหล่านี้ จะเริ่มเข้ามาแทนที่บรรดาที่ปรึกษารุ่นเก่าที่เป็นเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางอาวุโส ซึ่งหมายถึงการค่อยๆ ลดลงของอิทธิพลคณะที่ปรึกษารุ่นเก่า อาทิ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ประธานองคมนตรี เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา) พระยามานวราชเสวี (ปลอด วิเชียร ณ สงขลา) ฯลฯ สิ่งนี้ยังสะท้อนการเริ่มต้นเปลี่ยนผ่านของ “รุ่น” (Generation) ใน “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) โดยเฉพาะกลุ่ม “ใจกลาง” คณะที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์

สำหรับสาเหตุที่นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เริ่มเป็นที่ใกล้ชิดกับราชสำนักนั้น นายสัญญากล่าวว่า เกิดขึ้นจากโอกาสได้เข้าเฝ้าเบื้องพระยุคลบาท เมื่อครั้งที่ดำรงตำแหน่งประธานศาลฎีกา ซึ่งเป็นนายกเนติบัณฑิตยสภาโดยตำแหน่งในงานสโมสรสันนิบาตเนติบัณฑิตประจำปี

...เนื่องจากทุกปีจะมีการกราบบังคมทูลอัญเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาพระราชทานพระบรมราโชวาทและพระราชทานประกาศนียบัตรแก่เนติบัณฑิตรุ่นใหม่ ผมในฐานะนายกเนติบัณฑิตยสภาจึงได้รับใช้ใกล้ชิดเป็นประธานจัดงาน พระองค์ท่านและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถจึงได้ทรงรู้จัก...⁶²

ทั้งนี้ หากย้อนไปเมื่อ พ.ศ. 2495 เนติบัณฑิตยสภาได้เริ่มต้นธรรมเนียมการถวายการรับรองพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในรูปแบบงานสโมสรสันนิบาต ในคราวเดียวกับที่ข้าราชการฝ่ายตุลาการได้ขอพระราชทานพระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินเหยียบศาลสถิตย์ยุติธรรมเป็นครั้งแรกในรัชกาล เมื่อวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2495 เพื่อเป็นสิริสวัสดิ์พัฒนามงคลแก่สถาบันศาลอันเป็นที่ใช้

⁶¹ กิตติศักดิ์ ปรกติ, “คำไว้อาลัย”, ใน *ที่ระลึกเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ จิตติ ดิงศักดิ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2540* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2540), หน้า 131-132.

⁶² จันทนา ไชยนาเคนทร์, *การเมืองในสมัยนายกรัฐมนตรีพระราชทาน สัญญา ธรรมศักดิ์* (พ.ศ. 2516-2518), หน้า 40-41.

อำนาจตุลาการในพระปรมาภิไธย ซึ่งครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ยังทรงรับเป็นบรมราชูปถัมภ์กษัตริย์แห่งเนติบัณฑิตยสภาและทรงรับเป็นเนติบัณฑิตกิตติมศักดิ์ด้วย⁶³ (ดูหัวข้อ 2.2.3)

นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จะเสด็จฯ มาร่วมงานสโมสรสันนิบาตเนติบัณฑิตยสภาเป็นประจำทุกปี จนก่อให้เกิดความใกล้ชิดระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับบรรดาข้าราชการตุลาการต่อเนื่องมา ทั้งนี้ ในยุคนั้นนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ดำรงตำแหน่งประธานศาลฎีกา (พ.ศ. 2506-2510) งานสโมสรสันนิบาตเนติบัณฑิตยสภาจะมีความเชื่อมต่อกับสถาบันพระมหากษัตริย์มากยิ่งขึ้น ดังใน พ.ศ. 2507 ที่มีการถวายครุฑเนติบัญญัติ และพระราชทานธงชาติกิตติมศักดิ์แห่งเนติบัณฑิตยสภาแด่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ⁶⁴ ตลอดจนการถวายความบังเหียงต่อหน้าพระที่นั่ง ในงานสโมสรสันนิบาตเนติบัณฑิตยสภาโดยเนติบัณฑิตรุ่นใหม่และโดยบรรดาคุณหลานข้าราชการตุลาการ นับเป็นงานใหญ่โตซึ่งเป็นที่กล่าวขวัญจดจำ

อนึ่ง ความเฟื่องฟูของงานสโมสรสันนิบาตเนติบัณฑิตยสภา ยิ่งชัดเจนขึ้นในยุคของนายประกอบ หุตะสิงห์ เป็นประธานศาลฎีกา และประธานเนติบัณฑิตยสภา (พ.ศ. 2510-2515) ดังปรากฏกิจกรรมการถวายความบังเหียงต่อหน้าพระที่นั่งที่หลากหลายไม่ซ้ำกันในแต่ละปี อาทิ การขับร้องเพลงสากล การแสดงเปียโนและไวโอลิน โดย ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ซึ่งเคยเป็นอดีตตุลาการ และเป็นคณะกรรมการเนติบัณฑิตยสภา ทั้งยังรับหน้าที่เป็นประธานอนุกรรมการถวายความบังเหียง มีการขับร้องเพลงหม่อมถวายพระพร โดยเนติบัณฑิตที่ประพันธ์ขึ้นเองและร้องเอง ทั้งนี้ บางปีมีการแสดงละครพันทางอิงประวัติศาสตร์ว่าด้วยเรื่องกฎหมาย รวมถึงการโต้ว่าที่ที่เกี่ยวข้องกับข้อพิพาททางกฎหมายต่อหน้าพระที่นั่ง ขณะที่บางปีมีการแสดงโขนสครามเกียรติที่หีบยกตอนที่มึนเนื้อหาเกี่ยวข้องกับข้อโต้แย้งทางกฎหมาย ฯลฯ อย่างไรก็ตาม จุดสูงสุดของงานสโมสรสันนิบาตเนติบัณฑิตยสภา ณ ช่วงเวลานี้ เห็นจะได้แก่งานใน พ.ศ. 2512 ที่นายประกอบ หุตะสิงห์ ประธานศาลฎีกาและประธานเนติบัณฑิตยสภา เป็นต้นเสียงนำร้องเพลง “ราชาเป็นสง่าแห่งแคว้น” เพื่อถวายพระพร พร้อมกับเชิญพระยามานวราชเสวี (ปลอด วิเชียร ณ สงขลา) องคมนตรี และ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ร่วมร้องด้วย⁶⁵

ดังที่กล่าวมาจึงเห็น ได้ถึงความแนบแน่นระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับข้าราชการ ตุลาการระดับสูง นับเป็นภาพลักษณ์ความ “โปรเจ้า” ที่ชัดเจนยิ่งกว่าข้าราชการกลุ่มอื่นๆ ต่อประเด็นนี้อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ในบริบทที่ “อำนาจนำ” (Hegemony) และความเป็นหุ้นส่วนใหญ่ทางอำนาจ

⁶³ นิกร ทัสโสโร, 84 พรรษา พระภูมิบาล รอยเสด็จฯ ภูมิสถาน ศาลยุติธรรม (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2555), หน้า 293.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 281-282.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 303.

(Senior Partnership) อยู่ในมือผู้นำทหาร งานสโมสรสันนิบาตเนติบัณฑิตยสภา นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490-ต้นทศวรรษ 2510 คือ พื้นที่ที่ปลอดปราศจาก “อำนาจทหาร” อย่างแท้จริง ผู้ทรงเกียรติที่ได้รับเชิญในงานสโมสรสันนิบาตล้วนเป็นข้าราชการตุลาการทั้งเก่า-ใหม่ พวกเขาจับคู่ร่วมกันคือการแสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ต่อประเด็นนี้ งานวิชาการบางชิ้นชี้ระบุอย่างชัดเจนว่า ประธานศาลฎีกาทั้ง นายสัญญา ธรรมศักดิ์ และ นายประกอบ หุตะสิงห์ คือ “แกนหลัก” ของกลุ่ม “รอยัลลิสต์” ที่ราชสำนักให้ความใกล้ชิดด้วยในช่วงหลายปีก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516⁶⁶

ไม่เพียงแต่ข้าราชการตุลาการระดับสูง ที่มีลักษณะ “โปรเจ้า” และเป็น “ข้าราชการสายวัง” ตุลาการระดับรองๆ ลงมา ก็มีแนวโน้มที่จะเข้าไปใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยเช่นกัน ดังกรณี นายธานินทร์ กรัยวิเชียร อดีตผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. 2507-2510) ซึ่งมีความใกล้ชิดกับ ม.ร.ว. อุดลภิกข์ กิติยากร พระเชษฐาในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งเป็นข้าราชการตุลาการเช่นกัน⁶⁷ โดยที่ทั้งสองมีความคุ้นเคยกันนับตั้งแต่สมัยเป็นนักเรียนเนติบัณฑิตอังกฤษแม้จะต่างสำนักกัน (นายธานินทร์เรียนจบจากสำนักกฎหมาย Gray’s Inn ขณะที่ ม.ร.ว. อุดลภิกข์ จบจากสำนัก Middle Temple) ทั้งนี้ ม.ร.ว. อุดลภิกข์ กิติยากร น่าจะเป็นตัวเชื่อมที่ทำให้นายธานินทร์เข้าไปมีความสัมพันธ์กับราชสำนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ พ.ศ. 2509 ที่ ม.ร.ว. อุดลภิกข์ พร้อมกับครอบครัวขึ้นไปดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และพระบรมวงศานุวงศ์ เริ่มเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับ ณ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ ในช่วงฤดูหนาวอย่างเป็นทางการแล้ว ทั้งนี้ มีข้อมูลที่ระบุว่า หลังจากที่นายธานินทร์กลับมาราชการในศาลที่กรุงเทพฯ นายธานินทร์มีโอกาสดำเนินไปเป็นพระสหายร่วมเล่นแบดมินตันกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ใน “ทีมจิตรลดา” ที่วังสวนจิตรฯ แล้ว⁶⁸

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University

⁶⁶ กุลลดา เกษบุญชู มีด, *ความขัดแย้งทางการเมืองไทย ข้ามไปให้พ้นพลวัตภายใน* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ 14 ตุลาฯ, 2552), หน้า 69.

⁶⁷ ม.ร.ว. อุดลภิกข์ กิติยากร สมรสกับ ม.จ. พันธุ์สวัสดิ์ ยุคล (ท่านผู้หญิงพันธุ์สวัสดิ์ กิติยากร) เป็นพระบิดาในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชทินนิตมาตุ ม.ร.ว. อุดลภิกข์ รับราชการเป็นตุลาการเรื่อยมา เคยดำรงตำแหน่งอธิบดีศาลคดีเด็กและเยาวชนกลาง และเป็นรองประธานศาลฎีกาก่อนเกษียณอายุราชการ และได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรี ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 เมื่อ พ.ศ. 2544.

⁶⁸ ธานินทร์ กรัยวิเชียร, “คำอาลัย”, ใน *ที่ระลึกในพิธีพระราชทานเพลิงศพ หม่อมราชวงศ์อุดลภิกข์ กิติยากร* ณ เมรุหลวง วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2548 (ม.ป.ท., 2548), หน้า 104-105 .

เช่นเดียวกับ นายวินิจ วินิจฉัยภาค ข้าราชการตุลาการชั้นเอกที่ขึ้นไปดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดเชียงใหม่ต่อจากนายธานินทร์ (พ.ศ. 2510-2513) ที่เริ่มต้นสายสัมพันธ์กับราชสำนัก โดยมี ม.ร.ว. อุดลภิต์ กิตติยากร เป็นตัวเชื่อม ดังข้อสนเทศในบันทึกของนายวินิจที่ระบุว่า “...ระหว่างอยู่เชียงใหม่ ม.ร.ว. อุดลภิต์ กิตติยากร ในฐานะที่ท่านเฝ้าเฝ้าหน้าเวลาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ประทับที่นั่น คุณชายกับท่านผู้หญิงพันธุสวัสดิ์ไปเฝ้าทุกคืน ผมก็ตามไปเฝ้าบ่อยๆ จนโปรดเกล้าให้เป็นสมาชิกแพทยอาสาฯ ซึ่งเพิ่งตั้งเมื่อปี 2512...”⁶⁹ ทั้งนี้ จากจุดเริ่มต้นการทำงานถวายพระบรมวงศานุวงศ์ที่เชียงใหม่ ภายหลังจากกลับมารับราชการที่กรุงเทพฯ แล้ว นายวินิจมีโอกาสได้เข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ อยู่บ่อยครั้งในกิจกรรมที่ไม่เป็นทางการ เช่น เป็นพระสหายร่วมวิ่งจ็อกกิ้งในการออกกำลังพระวรกายที่วังสวนจิตรลดา รวมถึงเป็นพระสหายในการทรงเรือใบที่วังไกลกังวล⁷⁰

กรณีนายวินิจยังเป็นอย่างที่ชัดเจนของข้าราชการตุลาการที่ลงไป “คลุกคลี” กับงานด้านสาธารณสุขและงานด้านการพัฒนาของราชสำนัก ในฐานะ “คณะตามเสด็จ” ทั้งงานแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.สว.) ที่กล่าวกันว่านายวินิจเป็นสมาชิกประเภทตัวเลขสองตัว และต่อมาได้กลายเป็นผู้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในการเสด็จฯ ลงพื้นที่ชนบท โดยมีหน้าที่ดูแลงานตามรับสั่งที่สำคัญคืองานพิจารณาไกล่เกลี่ยข้อกฎหมายและการพิจารณาฎีกาของราษฎร⁷¹

อนึ่ง อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า เหตุที่ข้าราชการตุลาการคือกลุ่มที่เคลื่อนเข้ามาใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์มากในช่วงเวลานี้นั้น เป็นผลมาจากสภาวะการณ์ในช่วงต้นทศวรรษ 2510 ที่สถาบันพระมหากษัตริย์จำเป็นต้องมีทีมที่ปรึกษาที่มีความสุขุม รอบรู้ และเท่าทันสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม เพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ 2 ด้านคือ

⁶⁹ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ดร.วินิจ วินิจฉัยภาค คุณหญิงวรรณี วินิจฉัยภาค นางนิจร จันทร ฌ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2534 (กรุงเทพฯ: บริษัท โมเดิร์นแอสโซซิเอทเพรส จำกัด, 2534), หน้า 78.

⁷⁰ กองบรรณาธิการเปิดห้องไฮคลาส, “ดร.วินิจ วินิจฉัยภาค รองเลขาธิการพระราชวังฝ่ายที่ประทับ”, *Hi Class*, 4(37) (พฤษภาคม, 2530), หน้า 33, 35.

⁷¹ ทั้งนี้ ต่อมาใน พ.ศ. 2524 นายวินิจ วินิจฉัยภาค ขณะดำรงตำแหน่งรองปลัดกระทรวงยุติธรรม ได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้โอนมารับราชการในสำนักพระราชวัง ตำแหน่งประจำสำนักพระราชวังพิเศษ และดำรงตำแหน่งรองเลขาธิการพระราชวังฝ่ายที่ประทับใน พ.ศ. 2527 และตำแหน่งสุดท้ายคือสมุหราชมณเฑียร ใน พ.ศ. 2531 นายวินิจ วินิจฉัยภาค และครอบครัว (คุณหญิงและบุตรสาว) เสียชีวิตจากเหตุการณ์เครื่องบินเลาดาแอร์ประสบอุบัติเหตุตกที่อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2534.

1) ในสถานการณ์ทางการเมืองที่กำลังจะเปลี่ยนไปจากการคาดหมายว่ารัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร กำลังจะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ (รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2511 ซึ่งใช้ระยะเวลาในการร่างนานเกือบ 10 ปี นับตั้งแต่ พ.ศ. 2502) อันจะนำไปสู่การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และการมีรัฐสภา ทั้งนี้ ในสถานการณ์ใหม่ที่กำลังจะเกิดขึ้นดังกล่าว สถาบันพระมหากษัตริย์จำเป็นต้องมีทีมที่ปรึกษาด้านกฎหมายเพื่อเตรียมการรับมือในเรื่องนี้ ดังที่ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ อดีตประธานศาลฎีกาซึ่งได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรีใน พ.ศ. 2511 เคยให้สัมภาษณ์ว่า “... งานที่ใหญ่จริงๆ และละเอียดๆ ขององคมนตรี คือ งานกฎหมายที่ผ่านรัฐสภาหรือคณะรัฐมนตรี ต้องผ่านองคมนตรีทุกเรื่อง ช่วงสภาก็เปิดพระราชบัญญัติเยอะงานจะมาก ...”⁷² เมื่อประกอบกับเงื่อนไขที่คณะองคมนตรีนับตั้งแต่ยุคต้นรัชกาลเริ่มชราภาพจนไม่อาจรับสนองงานได้อย่างคล่องตัวอีกต่อไป คณะที่ปรึกษา “เลือดใหม่” ที่มีความเชี่ยวชาญด้านกฎหมายและมีภาพลักษณ์เป็นข้าราชการที่ซื่อตรงที่สุดในระบอบสฤษดิ์-ถนอม เช่น กลุ่มตุลาการจึงถูกดึงเข้ามาสนับสนุนการทำงานส่วนนี้

2) สถานการณ์ในช่วงต้นทศวรรษที่การปฏิบัติพระราชกรณียกิจ “ราช-ประชา” เจริญรุ่ง กำลังเดินหน้าและขยายตัวผ่านการทดลองปฏิบัติโดย โครงการนำร่อง (Pilot Projects) ไม่ว่าจะเป็นโครงการในเขตพื้นที่ทรงงานเดิมแถบหัวหิน-เพชรบุรี เช่น หมู่บ้านสหกรณ์การเกษตรที่หุบกระพง จังหวัดเพชรบุรี โครงการจัดสรรพัฒนาที่ดินตามพระราชประสงค์หนองพลับ ที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ หรือขยายงานด้านการพัฒนายกระดับคุณภาพชีวิตที่ขยายไปสู่พื้นที่สูงในภาคเหนืออย่างโครงการหลวง ล้วนเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ เรื่องเหล่านี้เป็นการทำงานที่ต้องสัมพันธ์กับปัญหาของผู้คน ที่ดิน ทรัพยากรป่าไม้ ตลอดจนเรื่องต่างๆ ที่จำเป็นต้องใช้ข้อมูลกฎหมายในการดำเนินการตัดสินใจ ทั้งในการดำเนินการระดับมหภาคเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความผิดพลาดจากการดำเนินโครงการ ตลอดจนในเรื่องระดับย่อยๆ เช่น การรับฎีการ้องทุกข์จากประชาชนโดยตรง การมีคณะทำงานที่มีความรอบรู้ด้านกฎหมายจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญหนึ่งในการขับเคลื่อนงานเหล่านี้

นอกจากข้าราชการจากสายตุลาการแล้ว “ข้าราชการสายวัง” ยังเกิดขึ้นจากการปฏิบัติพระราชกรณียกิจในข่ายงานที่เข้าไปเชื่อมต่อกับโครงสร้างระบบราชการอย่างกระทรวงมหาดไทย ดังที่เคยกล่าวก่อนหน้านี้นี้ ตัวอย่างเช่น มุลินีราชประชานุเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์ (ก่อตั้ง พ.ศ. 2506) ที่ประธานกรรมการบริหารมุลินีราชประชานุเคราะห์ฯ ประจำจังหวัด คือ ผู้ว่าราชการจังหวัด ขณะที่งานของสภาอากาศไทยก็จะมีภรรยาผู้ว่าราชการจังหวัดทำหน้าที่นายกเหล่ากาชาดจังหวัดโดยตำแหน่ง ต่อประเด็นนี้ ผู้ที่สนองงานได้อย่าง “ต้องพระเนตรพระกรรณ” จนเป็นที่ประจักษ์ จึงมัก

⁷² กองบรรณาธิการเปิดห้องไฮคลาส, “ฯพณฯ สัญญา ธรรมศักดิ์ อดีตนายกรัฐมนตรีครั้งบ้านเมือง ‘กสิยุค’ และประธานองคมนตรีเปิดเผยพระราชวินิจฉัยของในหลวง”, *Hi Class*.

ได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้มีตำแหน่งอยู่ในมูลนิธิดังกล่าวอันเนื่องด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์อันเป็นตำแหน่งเกียรติยศที่แสดงให้เห็นถึงการเป็น “ข้าราชการสายวัง”

ต้นแบบของข้าราชการมหาดไทย “สายวัง” ที่ชัดเจนที่สุดคือ นายพ่วง สุวรรณรัตน์ อดีตปลัดกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2511-2515) ทั้งนี้ จุดเริ่มต้นของความใกล้ชิดกับราชสำนักของนายพ่วงเกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2500 ขณะที่นายพ่วงดำรงตำแหน่งรองปลัดกระทรวงมหาดไทย โดยได้รับมอบหมายให้มีหน้าที่เกี่ยวกับการเตรียมการถวายการรับเสด็จฯ และเป็นเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่แทนกระทรวงมหาดไทยทำหน้าที่ประสานงานกับสำนักพระราชวัง สำนักพระราชเลขานุการ กรมตำรวจ หน่วยงานราชการภูมิภาค⁷³ และเนื่องจากสิ่งนี้ภารกิจใหม่ที่ข้าราชการกระทรวงมหาดไทยไม่มีประสบการณ์และขาดองค์ความรู้ในเรื่องการเตรียมการรับเสด็จฯ นี่จึงเป็นที่มาของหนังสือ “รับเสด็จหัวเมือง” โดย นายพ่วง สุวรรณรัตน์ (พ.ศ. 2507) ที่ต่อมากลายเป็น “คู่มือ” สำหรับข้าราชการส่วนภูมิภาคในการถวายการรับรองการเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัด ทั้งนี้ หลายเรื่องใน “รับเสด็จหัวเมือง” คือการรื้อฟื้นธรรมเนียมปฏิบัติเดิมและสร้างสรรค์ใหม่เพื่อความเหมาะสมในสถานการณ์ในเวลานั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องขั้นตอนการรับเสด็จฯ การทูลเกล้าฯ ถวายพระแสงราชศัตราประจำเมือง การจัดสถานที่สำหรับเยี่ยมเยียนราษฎร การทูลเกล้าฯ ถวายสิ่งของพระกระยาหาร การแต่งกาย ไปจนถึงเรื่องเบ็ดเตล็ด ฯลฯ

ในฐานะตัวแทนของกระทรวงมหาดไทย นายพ่วง สุวรรณรัตน์ มีโอกาสตามเสด็จฯ และถวายการรับใช้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และพระบรมวงศานุวงศ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่นายพ่วงมีโอกาสดำเนินการตามเสด็จฯ เป็นประจำจนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ถึงกับครั้งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เคยตรัสว่า “...นายพ่วงใช้ได้ดี สิ่งอะไรก็ไปปฏิบัติได้หมด...”⁷⁴ ด้วยเหตุนี้ นายพ่วงจึงมีตำแหน่งเป็นกรรมการอยู่แทบทุกองค์กรมูลนิธิที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็น มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ มูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.สว.) และมีบทบาทในการสนับสนุนหน่วยงานต่างๆ เหล่านี้อย่างกระตือรือร้น ตัวอย่างเช่น ขณะดำรงตำแหน่งรองปลัดกระทรวงมหาดไทย นายพ่วงได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ฯ เมื่อ พ.ศ. 2508 และได้ขอความ

⁷³ ทั้งนี้ หากพิจารณาประวัติของนายพ่วง สุวรรณรัตน์ เป็นไปได้ว่าเหตุที่เขาถูกเลือกให้ทำหน้าที่นี้ อาจมาจากทักษะในการ “เข้าเจ้าเข้านาย” เนื่องจากสถานะการเป็น “เขยเจ้า” ของนายพ่วง (ภรรยาของเขามีสถานะเป็น “หม่อมราชวงศ์”) จึงทำให้มีความคุ้นเคยกับธรรมเนียมเจ้านายเป็นอย่างดี.

⁷⁴ พิศดา สุวรรณรัตน์, บรรณาธิการ, *ที่ระลึกพ่วง สุวรรณรัตน์* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2545), หน้า 207.

ร่วมมือจากผู้ว่าราชการจังหวัดทั่วประเทศสนับสนุนการดำเนินงานของมูลนิธิฯ ให้เป็นไปตามพระราชประสงค์⁷⁵

เช่นเดียวกันในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2515 เมื่อราชสำนักเห็นควรกับการสนับสนุนกิจการลูกเสือชาวบ้าน ถึงกับโปรดเกล้าฯ ให้สมุหราชองครักษ์ทำหนังสือถึงกระทรวงมหาดไทยเพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามพระราชประสงค์⁷⁶ ครั้งนั้น นายพ่วง สุวรรณรัตน์ ในฐานะปลัดกระทรวงมหาดไทย คือคนกลางในการประสานงานสั่งการให้ผู้ว่าราชการจังหวัดทุกจังหวัดสนับสนุนกิจการลูกเสือชาวบ้าน ทั้งยังเสนอแนะให้ผู้ว่าราชการจังหวัดรายงานด้วยตนเองในรายงานผลการปฏิบัติงานเรื่องลูกเสือชาวบ้าน ทุกๆ เดือน นำสังเกตว่าการดำเนินการนี้เกิดขึ้นก่อนที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย จอมพลประภาส จารุเสถียร จะมีหนังสือสั่งการลงนามอย่างเป็นทางการถึงผู้ว่าราชการจังหวัดทุกจังหวัดให้ดำเนินการกิจการลูกเสือชาวบ้านได้เกือบถึงหนึ่งปี⁷⁷

ดังที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่านายพ่วงนับเป็นตัวอย่างของข้าราชการมหาดไทย “สายวัง” ที่มีบทบาทสำคัญในการ “รับลูก” และ “ชงเรื่อง” “โครงการทางการเมือง” (Political Project) บางอย่างจาก “ในวัง” ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เป็นวิธีที่ทำให้กิจการที่สถาบันพระมหากษัตริย์ต้องการสนับสนุน กลายมาเป็นกิจการที่หน่วยงานของรัฐพึงให้ความสำคัญ ทั้งนี้ ภายหลังจากเกษียณอายุราชการ นายพ่วงได้รับพระมหากรุณาธิคุณแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งประธานมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ ใน พ.ศ. 2518 และเปลี่ยนบทบาทไปเป็นข้าราชการบริพารในคณะตามเสด็จฯ ติดตามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในการทรงงานและเสด็จฯ เยี่ยมเยียนประชาชน

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 189.

⁷⁶ พัชรดา จุลเพชร, “ลูกเสือชาวบ้าน: จากอดีตถึงปัจจุบัน”, *ฟ้าเดียวกัน*, 3(1) (มกราคม-มีนาคม, 2548), หน้า 104. ทั้งนี้ ข้อมูลใน “คำไว้อาลัย” ที่ พล.ต.ท. สมควร หริกุล ผู้อำนวยการศูนย์ปฏิบัติการลูกเสือชาวบ้าน เขียนไว้ใน *ระลึก พ่วง สุวรรณรัตน์* (2545) ยังระบุด้วยว่า พล.ร.อ. ม.จ. กาพวรรณดิศ ดิศกุล (สมุหราชองครักษ์: ผู้วิจัย) ได้มีหนังสือถึง ฯพณฯ พ่วง สุวรรณรัตน์ ว่าทรงรับกิจการลูกเสือชาวบ้านไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์แล้ว.

⁷⁷ พิจารณาช่วงเวลาที่ย่างกันเกือบ 1 ปี ระหว่าง 1) การโปรดเกล้าฯ ให้สมุหราชองครักษ์ทำหนังสือถึงกระทรวงมหาดไทยตามหนังสือของราชองครักษ์ที่ กท.0204/2477 ฉบับที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2515 ขอให้กระทรวงมหาดไทยแจ้งให้ผู้ว่าราชการจังหวัดทุกจังหวัดสนับสนุนกิจการลูกเสือชาวบ้าน โดยให้ความร่วมมือกับกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดน กับ 2) การมีหนังสือสั่งการของ ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ที่ ท.ม.01000/3430 ลงวันที่ 8 ตุลาคม 2516 ถึงผู้ว่าราชการจังหวัดทุกจังหวัดให้ดำเนินกิจการลูกเสือชาวบ้าน รายละเอียดโปรดดู เจริญฤทธิ์ จำรัสโรมรัน, “กำเนิดลูกเสือชาวบ้าน”, ใน *ลูกเสือ 4 แผ่นดิน* (กรุงเทพฯ: รวมข่าว, ม.ป.ป.), หน้า 459.

นอกจากนี้ กรณีของผู้ว่าราชการจังหวัด เป็นที่รับรู้กันว่าผู้ว่าฯ บางจังหวัด เช่น เพชรบุรี เชียงใหม่ เป็นผู้ว่าฯ “สายวัง” เนื่องจากจังหวัดเหล่านี้มีพระราชนิเวศน์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และพระบรมวงศานุวงศ์ มักเสด็จฯ แปรพระราชฐานอยู่เป็นประจำ ผู้ว่าราชการจังหวัดจึงต้องถวายงานใกล้ชิด ตัวอย่างที่สำคัญเช่น นายจาด อูร์สยะนันท์ อดีตรองปลัดกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2517-2518) ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบุรีนานถึง 11 ปี (พ.ศ. 2501-2511) จึงทำให้มีโอกาสถวายงานรับใช้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และพระบรมวงศานุวงศ์ ขณะเสด็จฯ แปรพระราชฐานไปประทับแรมที่วังไกลกังวล ทั้งงานด้านการพัฒนาตามพระราชประสงค์ เช่น โครงการหุบกระพง รวมถึงรับสนองงานในมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ตามบทบาทซึ่งผูกโยงมากับตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัด ทั้งนี้ ภายหลังเกษียณอายุราชการ นายจาดได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการมูลนิธิราชประชานุเคราะห์⁷⁸

กรณีจังหวัดเชียงใหม่ ผู้ว่าราชการจังหวัดที่อยู่ในตำแหน่งอย่างยาวนานจนเกษียณอายุราชการอย่าง พ.ต.อ. นิรันดร ชัยนาม (พ.ศ. 2503-2514) อดีตนายตำรวจสันติบาลที่โอนย้ายมาเป็นนักปกครอง นับเป็นผู้ว่าฯ อีกคนหนึ่งที่มีความใกล้ชิดกับราชสำนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ที่มีการสร้างพระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์แล้วเสร็จใน พ.ศ. 2505 และเริ่มมีการเสด็จแปรพระราชฐานมาประทับ ณ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นเหตุให้ พ.ต.อ. นิรันดร ได้เข้าเฝ้าฯ และถวายการรับใช้พระบรมวงศานุวงศ์อย่างใกล้ชิด ตลอดจนการถวายการรับรองและต้อนรับพระราชอาคันตุกะของราชสำนักอยู่บ่อยครั้งในฐานะที่จังหวัดเชียงใหม่เป็นจังหวัดต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองของประเทศ นอกจากนี้ พ.ต.อ. นิรันดร ยังมีส่วนสำคัญในขณะทำงานร่วมก่อตั้ง กิจการแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.สว.) นับตั้งแต่เป็นคณะติดตามเล็ก ๆ ในขบวนเสด็จฯ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เพื่อ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

⁷⁸ ไม่เพียงแต่ตัวผู้ว่าราชการจังหวัดเท่านั้น ภรรยาผู้ว่าฯ ก็มีมีส่วนสนับสนุนอย่างสำคัญ ดังกรณี นางเจือทอง อูร์สยะนันท์ ภรรยาของนายจาด อูร์สยะนันท์ ที่มีโอกาสได้เข้าไปถวายงานรับใช้พร้อมๆ กับสามี กล่าวกันว่าเนื่องจากนางเจือทองเป็นผู้มีฝีมือทางการประกอบอาหารทั้งคาวและหวาน จึงมีโอกาสประกอบเครื่องเสวยต่างๆ ส่งไปทูลเกล้าฯ ถวายบ่อยครั้งจนเป็นที่โปรดปราน ต่อมาเมื่อครั้งติดตามสามีซึ่งย้ายมาดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทรา (พ.ศ. 2511-2516) นางเจือทองจึงได้เป็นนายกเหล่ากาชาดจังหวัดฉะเชิงเทรา ยุคนี่เองที่เหล่ากาชาดจังหวัดฉะเชิงเทราได้รับการยกย่องจากสภากาชาดไทยเรื่องการบริหารงานและการดำเนินกิจกรรมหารายได้จนมีรายได้สะสมไว้ช่วยเหลือประชาชนสูงกว่าเหล่ากาชาดใดๆ ด้วยผลงานดีเด่นดังกล่าว นางเจือทองจึงได้รับพระราชทานตรา “จุลจอมเกล้า” เป็น “คุณหญิง” คนแรกของนายกเหล่ากาชาดทั่วประเทศเมื่อ พ.ศ. 2512 ดูรายละเอียดใน *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเจือทอง อูร์สยะนันท์* ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2543 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2543).

สำรวจและทดลองลงพื้นที่ทำงานครั้งแรกในกิจการแพทย์อาสาบริเวณพื้นที่รอบๆ คอยอินทนนท์ พร้อมคณะแพทย์อาสา และตำรวจตระเวนชายแดนตั้งแต่ พ.ศ. 2512⁷⁹

ขณะที่ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่คนถัดมาคือ นายอาษา เมฆสวรรค์ (พ.ศ. 2515-2518) แม้จะไม่เคยดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดมาก่อน หากแต่การได้รับแต่งตั้งให้มาดูแลจังหวัดสำคัญ ทั้งยังต้องทำงานใกล้ชิดพระบรมวงศานุวงศ์ นอกจากความเหมาะสมที่ผู้บังคับบัญชาพิจารณาแล้ว อาจเป็นเพราะประสบการณ์ที่เคยดำรงตำแหน่งปลัดจังหวัดเพชรบุรี ในช่วงที่นายจาด อูร์สยะนันท์ เป็นผู้ว่าราชการจังหวัด นายอาษาจึงมีความคุ้นชินกับการถวายงานรับใช้และตามเสด็จฯ พระบรมวงศานุวงศ์อยู่ระดับหนึ่ง ทั้งนี้ มีข้อมูลที่ระบุว่าเมื่อมีคำสั่งแต่งตั้งให้นายอาษาไปดำรงตำแหน่งผู้ว่าฯ ที่เชียงใหม่ นายพ่วง สุวรรณรัตน์ ปลัดกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น ได้พาผู้ว่าฯ คนใหม่ไปแนะนำตัวกับผู้หลักผู้ใหญ่ที่วังสวนจิตรลดา ไม่ว่าจะเป็นนายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ รองเลขาธิการสำนักพระราชวัง พล.ร.อ. มจ. กาพวรรณดิศ ดิศกุล สมุหราชองครักษ์ ตลอดจนข้าราชการบริพารฝ่ายใน อาทิ คุณหญิงมณี รัตน์ บุนนาค คุณหญิงสุประภาดา เกษมสันต์ ณ อยุธยา คุณหญิงเกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ในทำนองฝากฝังด้วยเพื่อทำความรู้จักคุ้นเคย⁸⁰ สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นว่าตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ในยุคนั้น จำเป็นต้องมีสายสัมพันธ์กับบุคคลในราชสำนักอย่างเป็นพิเศษ

“ข้าราชการสายวัง” ยังมีจำนวนหนึ่งที่มาจากการตรวจ ซึ่งมีภูมิหลังที่มาเกี่ยวข้องเปลี่ยนแปลงทางการเมือง กล่าวคือ หลังการรัฐประหาร 16 กันยายน พ.ศ. 2500 บทบาทของตำรวจซึ่งเคยมีอำนาจมากสมัย พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ถูกจำกัดลงเพื่อมิให้เป็นคู่แข่งกองทัพ ในสถานการณ์ดังกล่าวราชสำนักจึงกลายเป็นพื้นที่เกียรติยศสำคัญที่ข้าราชการตำรวจได้เข้าไปถวายงานรับใช้ใกล้ชิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของตำรวจตระเวนชายแดน (ตชด.) ซึ่งเป็นที่ทราบกันว่ามีความใกล้ชิดกับพระราชวงศ์ในพระราชกรณียกิจเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนพื้นที่ทุรกันดารห่างไกล⁸¹ จุดเริ่มต้นนี้เกิดจากภารกิจการถวายอารักขาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ (พระอิตริยาศในขณะนั้น) เมื่อคราวเสด็จฯ มาประทับ ณ พระตำหนักภูพิงศ์ราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2505

ความสัมพันธ์ระหว่างตำรวจตระเวนชายแดนกับราชสำนักพัฒนาต่อเนื่องขึ้นจากการที่ได้เข้าไปถวายอารักขาสมเด็จพระราชชนนีฯ เมื่อครั้งมีพระราชประสงค์จะเสด็จฯ “เดินเท้า” ขึ้นสู่ยอดคอดอย

⁷⁹ กุลประไพ ทัดตานนท์, *เมื่อแม่บ้าน ตชด. ทำงาน* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสงเคราะห์ครอบครัวตำรวจตระเวนชายแดน และนิตยสารพิมพ์ที่เสียชีวิตในหน้าที่, 2527), หน้า 83.

⁸⁰ อาษา เมฆสวรรค์, “คำไว้อาลัย”, ใน *ที่ระลึก พ่วง สุวรรณรัตน์*, หน้า 311-312.

⁸¹ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง* (กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก, 2544), หน้า 192-194.

อินทนนท์เมื่อวันที่ 25-26 เมษายน พ.ศ. 2507 ครั้งนั้นสมเด็จพระราชชนนีฯ ทรงให้ความใกล้ชิดถึงกับมีพระดำรัสเรียกผู้ปฏิบัติงานเหล่านี้ว่าเป็น “ลูกหลาน” ของพระองค์⁸² หลังจากเสด็จฯ ครั้งนั้น คณะสำรวจตระเวนชายแดนทุกเหล่าฯ ถวายฉลองพระองค์เครื่องแบบ ดชด. แต่ สมเด็จพระราชชนนีฯ โดย พล.ต.อ. ประเสริฐ รุจิรวงศ์ อธิบดีกรมตำรวจเป็นตัวแทนถวาย จากนั้นมักเป็นภาพจำที่จะเห็น สมเด็จพระราชชนนีฯ ฉลองพระองค์ชุด ดชด. เวลาปฏิบัติพระราชกรณียกิจเสด็จฯ ออกเยี่ยมราษฎรในพื้นที่ชนบทห่างไกล ช่วงเวลานี้นายตำรวจตระเวนชายแดนระดับผู้บังคับการบางนาย เริ่มเป็นที่รู้จักของราชสำนักจากการถวายงานรับใช้เจ้านาย อาทิ พล.ต.อ. อังกูร ทัดตานนท์ บุตรชาย พล.อ.ท. หลวงเทวฤทธิ์พันธุ์เล็ก (กาพย์ ทัดตานนท์) อดีตผู้บัญชาการทหารอากาศ ซึ่งอีกราวสิบปีต่อมาจะดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน

น่าสนใจว่าความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระราชชนนีฯ กับตำรวจตระเวนชายแดน (ดชด.) กระทำผ่านมิติความเป็นแม่และความเป็นผู้หญิง ทั้งยังเป็นการลงมาให้ความสนิทสนมกับ ดชด. ระดับผู้ปฏิบัติงานและผู้น้อยซึ่งเป็นการพลิกกลับความสัมพันธ์พีระมิดทางสังคม คณะปฏิบัติงาน ดชด. ที่ถวายอารักขาสมาเด็จพระราชชนนีฯ พร้อมครอบครัวได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้ขึ้นไปเข้าเฝ้าฯ ที่พระตำหนักภูพิงศ์ราชนิเวศน์ได้เป็นกรณีพิเศษ ภรรยาของผู้กำกับการตำรวจตระเวนชายแดนบางคน เริ่มถูกดึงเข้าไปเป็น “คณะอาสาสมัครวังสระปทุม” ในสมเด็จพระบรมราชชนนีฯ เพื่อช่วยงานด้านสาธารณกุศล-สาธารณสงเคราะห์ของราชสำนัก⁸³ ในเวลาต่อมาบทบาทของ ดชด. ยังเป็นกำลังสนับสนุนสำคัญของของงานแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี หรือ “พอ.สว.” โดยเฉพาะบทบาทการรักษาทีมแพทย์ในการตรวจรักษาประชาชนในพื้นที่เขตลุ่มคอมมิวนิสต์

อาจกล่าวได้ว่ากรณีตำรวจตระเวนชายแดน (ดชด.) นับเป็นตัวอย่างความความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดเป็นพิเศษระหว่างราชสำนักกับหน่วยงานตำรวจ บนสัมพันธ์ภาพที่ไม่เป็นทางการ ผ่านการเริ่มต้นโดยบทบาทของสมเด็จพระราชชนนีฯ ขณะเดียวกันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เองก็ทรงให้ความสนพระทัยต่อกิจการตำรวจมากเป็นพิเศษ ดังจะพบว่าบริเวณตรงกันข้ามกับวังไกลกังวล อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ก็คือหน่วยกองกำลังตำรวจพลร่ม (ค่ายนเรศวร) โกลีๆ กันก็มีพระราชนิเวศน์มฤตทายวัน อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระราชทานให้เป็นที่ฝึกตำรวจตระเวนชายแดน (ค่ายพระรามหก) กิตติศัพท์ของความใกล้ชิดระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ กับ ดชด. โดยเฉพาะตำรวจพลร่มนั้น เป็นที่ทราบกันอย่างกว้างขวางใน

⁸² กุลประไพ ทัดตานนท์, *เมื่อแม่บ้าน ดชด. ทำงาน*, หน้า 10.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

หมู่ตำรวจ กล่าวกันว่าเวลาประทับแปรพระราชฐานอยู่ ณ วังไกลกังวล ตำรวจพลร่มจะได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้ไปเข้าเฝ้าฯ รับพระราชทานเลี้ยงอาหารค่ำในวังไกลกังวลอยู่เสมอ⁸⁴

สำหรับนายตำรวจระดับสูง นับแต่อธิบดีกรมตำรวจ พล.ต.อ.ประเสริฐ รุจิรวงศ์ เป็นที่รับรู้ในหมู่ผู้ที่สนใจการเมืองชนชั้นกันว่า พล.ต.อ. ประเสริฐ มีความใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เป็นพิเศษ ถึงกับเคยมีข่าวเล่าลือกันในช่วงก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ว่า “...ในหลวงได้เสด็จเป็นการส่วนพระองค์ไปที่บ้านประเสริฐในเวลากลางคืนอยู่หลายครั้งและเรียกชื่อประเสริฐด้วยความสนิทสนมว่า ‘พี่ประเสริฐ’...”⁸⁵ นายตำรวจระดับสูงหลายคนที่เคยเติบโตจากการทำราชการในช่วงทศวรรษ 2500-2510 มีประสบการณ์อันน่าภาคภูมิใจในการเป็น “ตำรวจราชสำนัก” ที่เคยทำหน้าที่ตามเสด็จฯ และถวายการรักษา เช่น พล.ต.ท. ชุมพล โลหะชาละ ผู้บัญชาการตำรวจสอบสวนกลาง ที่เคยเป็นราชองครักษ์ในการตามเสด็จพระราชดำเนินประเทศสหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. 2503 รวมถึง พล.ต.ท. ต่อศักดิ์ ชมนาค ผู้บัญชาการตำรวจนครบาล ที่กล่าวกันว่ามีความใกล้ชิดกับราชสำนักเป็นอย่างยิ่ง ช่วงต้นทศวรรษ 2510 นายตำรวจทั้งสองเป็นพระสหายร่วมเล่นแบดมินตันใน “ทีมจิตรลดา” ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงตั้งขึ้นและเล่นกันในหมู่พระสหายคนสนิทในวังสวนจิตรลดา⁸⁶

นอกจากนี้ ตำรวจราชสำนักรุ่นหลังจากนั้นก็เช่น พล.ต.อ. วชิษฐ เดชกุญชร (ตำแหน่งสุดท้ายคือรองอธิบดีกรมตำรวจ) ซึ่งเติบโตและผูกพันในสายงาน ตชด. มาโดยตลอด ทั้งนี้ ชีวิตประวัติช่วงหนึ่งของ พล.ต.อ. วชิษฐ สะท้อนให้เห็นบริบทการทำงานของตำรวจราชสำนักในช่วงทศวรรษ 2510 ที่ไม่เพียงแต่การเข้าไปทำหน้าที่ถวายการรักษาพระบรมวงศานุวงศ์ หากแต่ต้องทำหน้าที่ในฐานะ “คณะตามเสด็จ” ทั้งการนำของพระราชทานไปมอบแก่หน่วยงานราชการ ประชาชน การสอบสวนข้อเท็จจริงเกี่ยวกับฎีกาที่มีผู้ทูลเกล้าฯ ตลอดจนไปจนถึงการเขียนข่าวการเสด็จพระราชดำเนินแจกจ่ายสื่อมวลชน ฯลฯ⁸⁷ แสดงให้เห็นถึงการที่นายตำรวจราชสำนักเข้าไปทำงาน “คลุกคลี” อยู่ในสถานะข้าราชการบริพารอย่างแท้จริง กรณี พล.ต.อ. วชิษฐ นับเนื่องเป็นข้าราชการตำรวจ “สายวัง” ที่ชัดเจนที่สุดนายหนึ่ง

ในส่วนของผู้นำทหาร กล่าวได้ว่าภายใต้ระบอบสฤษดิ์-ถนอม นายทหารใหญ่มีอันดับทั้งหลายไม่ว่าจะเป็น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร

⁸⁴ วชิษฐ เดชกุญชร, *รอยพระยุคลบาท*, หน้า 15, 31.

⁸⁵ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เอกสาร พทท. A 8.6/53 บันทึกรายงานสรุปผลการสัมมนา สรุปวิเคราะห์ และประเมิน กรณี 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516.

⁸⁶ แลมสัน รัตนพันธุ์, *เย็นศิระเพราะพระบริบาล กับ “ลัดดาชูปชิบ”*, หน้า 128.

⁸⁷ วชิษฐ เดชกุญชร, *รอยพระยุคลบาท*, หน้า 121, 136, 182.

พล.ต.อ. ประเสริฐ รุจิรวงศ์ พล.อ. กฤษณ์ สีวะรา พล.อ.อ. ทวี จุลละทรัพย์ ฯลฯ เหล่านี้ล้วนห่างไกลจากลักษณะความเป็น “ข้าราชการสายวัง” เพราะสถานะความเป็น “หุ้นส่วนใหญ่ทางอำนาจ” (Senior Partnership) ในหมู่พวกเขาที่มีชัดเจนอยู่แล้วจึงไม่จำเป็นต้อง “อ้างอิง” หรือมีท่าทีที่ต้องไปเป็นส่วนหนึ่งหรือขึ้นต่อข้าอำนาจใดอย่างเป็นพิเศษ เอาเข้าจริงแล้วกลุ่มผู้นำทหารบกคนสำคัญๆ ภายใต้ระบอบสฤษดิ์-ถนอม พวกเขามีสถานะเทียบชั้น “จอมพล” กันเกือบหมดทุกคน สัมพันธภาพที่นายทหารเหล่านี้มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ด้านหนึ่งแม้จะเป็นท่าทีที่เป็นแบบแผนทางการและมิได้ใกล้ชิดสนิทสนมอย่างเป็นทางการส่วนตัว หากแต่ในภาพรวมพวกเขามีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นพื้นฐาน

เมื่อไม่นานนายทหารใหญ่มีอันดับดังที่กล่าวมา ในช่วงระยะเวลาก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ก็อาจกล่าวได้ว่ามีนายทหารน้อยนายที่จะถือได้ว่าเป็น “ทหารสายวัง” ที่แท้จริง⁸⁸ ทั้งนี้ตัวอย่างที่ควรกล่าวถึงก็เช่น พล.อ.อ. เหวิน หงสกุล ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารอากาศ หากพิจารณาจากภูมิหลังแล้ว พล.อ.อ. เหวิน เป็นบุตรของพระพี่เลี้ยงหวน อนุภาคศิษยานุสรณ์ (หวน หงสกุล) พระพี่เลี้ยงในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ซึ่งนับเป็นข้าหลวงในสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า รุ่งราวคราวเดียวกับคุณหญิงภรตราชา (ขจร อิศรเสนา)⁸⁹ และท่านผู้หญิงพั้ว อนุรักษ์ราชมณเฑียร⁹⁰ พล.อ.อ. เหวิน เมื่อครั้งวัยหนุ่มก็มีความคุ้นเคยกับเจ้านายราชสกุลมหิดลเป็นอย่างดี ถึงกับเคยให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ขึ้นจี๋คอต่างม้ามาแล้ว พล.อ.อ. เหวิน จึงนับตนเองเป็นข้าเก่าวังสระปทุมด้วย⁹¹

⁸⁸ ทั้งนี้ แม้แต่นายทหารระดับสมุหราชองครักษ์ เช่น พล.อ. จำเป็น จารุเสถียร พี่ชายต่างมารดาของจอมพลประภาส จารุเสถียร ก่อนที่จะเข้าไปถวายการรับใช้ในราชสำนัก ก็จัดอยู่ในกลุ่มนายทหารกลุ่มสี่เสาเทเวศร์ที่เป็นผู้ได้บังคับบัญชาของจอมพลสฤษดิ์มาก่อน.

⁸⁹ ภรรยาพระยาภรตราชา (ม.ล. ทศทิศ อิศรเสนา) มารดาของ ดร.กัลย์ อิศรเสนา อดีตเลขาธิการพระราชวัง (พ.ศ. 2509-2521) และอดีตองคมนตรี (พ.ศ. 2522-2539) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9.

⁹⁰ ภรรยาพระยาอนุรักษ์ราชมณเฑียร (ก๊าด วัชรโรทัย) และเป็นมารดาของ นายแก้วขวัญ วัชโรทัย และนายขวัญแก้ว วัชโรทัย อดีตเลขาธิการพระราชวัง (พ.ศ. 2530-2559) และอดีตรองเลขาธิการพระราชวังฝ่ายกิจกรรมพิเศษในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9.

⁹¹ อนึ่ง ความใกล้ชิดกับเจ้านายในราชสกุลมหิดล ที่มีมาแต่ “รุ่นแม่” ของ พล.อ.อ. เหวิน หงสกุล อาจพิจารณาได้จากใจความในจดหมายที่นางหวน หงสกุล เขียนมาถึงลูกชาย เมื่อคราวที่ พล.อ.อ. เหวิน ได้รับพระราชทานตรา “จุลจอมเกล้า” ขึ้น ทูตยจุลจอมเกล้าพิเศษ เมื่อ พ.ศ. 2509 ดังความตอนหนึ่งว่า “... แม่ตั้งใจมากที่ลูกได้รับพระราชทานทูตยจุลจอมเกล้าพิเศษ ซึ่งเกินกว่าที่พี่น้องทั้งหมดนั้น ขออวยพรให้ลูกรักของแม่ซึ่งแม่ได้เลี้ยงมากกว่าลูกคนอื่นๆ จะมีความเจริญได้สนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระราชโอรสสมเด็จพระราชบิดา นาย

ขณะเดียวกัน เนื่องจาก พล.อ.อ. หาริน เป็นนายทหารคนโปรดของจอมพลอากาศพื้น รณนภา
อากาศ ฤทธาณิ อดีตผู้บัญชาการทหารอากาศ ซึ่งโน้มเอียงไปทางซ้ายอำนาจจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ดู
หัวข้อ 3.2.1) ดังนั้น พล.อ.อ. หาริน จึงถูกมองเป็นนายทหารนอกกลุ่มคณะปฏิวัติ ที่ทั้งไม่ได้เข้าร่วม
ทำการรัฐประหารใน พ.ศ. 2500 และ 2501 และไม่ได้สนิทสนมกับผู้นำทหารอย่างจอมพลสฤษดิ์ ธนะ
รัชต์ หรือ จอมพลถนอม กิตติขจร ดังนั้น แม้จะมีความรู้ความสามารถสูงและเคยเป็น “ดาวรุ่ง” ของ
กองทัพอากาศ หากแต่ก็ไม่ได้มีเส้นทางราชการที่เติบโตสง่างามที่สุด เห็นได้จากการคงอยู่ในตำแหน่ง
ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารอากาศ ที่ยาวนานกว่า 14 ปี (พ.ศ. 2504-2517) ในยุคที่ พล.อ.อ. บุญชู จันทร
เบกษา เป็นผู้บัญชาการทหารอากาศ (พ.ศ. 2503-2517)

กระนั้นก็ตาม พล.อ.อ. หาริน ก็ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวฯ เป็นอย่างมาก และเสมือนเป็นตัวแทนของกองทัพอากาศในการตามเสด็จฯ ไปในที่ต่างๆ
ดังปรากฏว่าเมื่อใดที่มีการเสด็จฯ ด้วยเครื่องบินหรือเฮลิคอปเตอร์ของกองทัพอากาศก็จะ โปรดเกล้าฯ
ให้ พล.อ.อ. หาริน และภรรยา (คุณหญิงสว่างจิตต์ หงสกุล) โดยเสด็จด้วยทุกครั้ง ไปจนเสมือนเป็น
“คณะผู้ตามเสด็จฯ” กล้วยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขบวนเสด็จฯ ของสมเด็จพระบรมราชชนนี บุตรสาว
ของ พล.อ.อ. หาริน คนหนึ่งได้รับพระราชทานตรา “จุลจอมเกล้า” เป็นคุณหญิง ใน พ.ศ. 2513 และ
เป็นนางสนองพระโอษฐ์ติดตามสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

นอกจากนี้ มีข้อสันนิษฐานที่ระบุว่า บ่อยครั้งที่ พล.อ.อ. หาริน คือผู้ที่มักถวายรายงานข้อมูล
เรื่องราวต่างๆ ที่ทรงมีพระราชดำริสดับตามไม่เพียงแต่เรื่องในกองทัพอากาศ หากแต่รวมถึงราชการ
งานเมืองต่าง ตลอดจนข่าวลือเรื่องการทุจริตคอร์รัปชันของนายทหารบางนายให้ทรงทราบ ดังความที่
พล.อ.อ. หาริน เคยกล่าวถึงไว้ในข้อเขียนเชิงอัตชีวประวัติของตนเองว่า

... หากมีพระราชดำริสดับถามเกี่ยวกับเรื่องกองทัพอากาศ ผมก็กราบบังคม
พระกรุณาให้ทรงทราบเท่าที่ผมรู้ ตอนไหนรู้ไม่จริงก็กลับมาหา
รายละเอียดจากผู้รู้แล้วกราบบังคมทูลเพิ่มเติมไปภายหลัง หรืออะไรที่
ไม่เกี่ยวกับกองทัพอากาศโดยตรง แต่เกี่ยวกับราชการงานเมือง ที่ควร

ของแม่ ทั้งท่านเป็นพระราชบุตรของสมเด็จพระราชชนนี ก็ของแม่อีก แมร์ักท่านมากพระเจ้าอยู่หัวองค์นี้ ถ้าพูดอย่าง
คนสามัญก็ต้องว่าท่านเป็นเนื้อสองชั้นกับเรา ทั้งทางสมเด็จพระราชบิดาท่านก็เป็นนายเรา ทางพระราชชนนีท่านก็
ทรงพระเมตตา ทรงเรียกแม่ว่าอาอยู่จนทุกวันนี้ แมร์ักอยากให้คุณของแม่เข้ารับใช้ลูกของท่านเป็นสายติดต่อกันไป
เพราะความจงรักภักดีต่อสองพระองค์ แม่บูชาเสมอในพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ กับ สมเด็จพระราชบิดา ...” ดู
รายละเอียดใน ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระที่เลียงหวน อนุภาคศิษยานุสรณ์ (หวน หงสกุล) ณ วัดพระ
ศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร วันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2532 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532).

กราบบังคมทูล ตลอดจนการคอร์ปชั่นบางเรื่องที่เรา ก็ปากสว่างกราบบังคมทูลข่าวลือให้ทรงทราบเหมือนกันเพราะผมถือว่าท่านเป็นเจ้านายของผม เป็นจอมทัพไทย อะไรที่ทหารทำดีควรส่งเสริมท่านก็ควรจะทรงทราบในทำนองเดียวกัน ทหารไปทำอะไรชั่วท่านก็น่าจะทรงทราบด้วย ...⁹²

นอกเหนือจาก พล.อ.อ. หาริน หงสกุล ซึ่งเป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ ที่ถูกจัดอยู่ “วงนอก” กลุ่มผู้นำทหารในระบบอบสฤษดิ์-ถนอม และปวารณาตัวต่อราชสำนักอย่างชัดเจนแล้ว ในกลุ่มของนายทหารที่เติบโตมาภายใต้ระบอบสฤษดิ์-ถนอม เอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับชั้นรองๆ ลงมาพบว่าช่วงต้นทศวรรษ 2510 เริ่มปรากฏว่านายทหารบางนายที่มีความโน้มเอียงมาทางสถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่ายมากขึ้น ดังกรณี พล.ท. สำราญ แพทยกุล แม่ทัพภาคที่ 3 (พ.ศ. 2512-2516) ที่เคยมีกระแสข่าวเล่าลือว่าเป็นนายทหารที่ราชสำนักช่วงชิงตัวมาเป็นพวกได้⁹³

กรณี พล.ท. สำราญ นั้นพบว่าเคยดำรงตำแหน่งแม่ทัพภาคที่ 1 มาแล้ว ระหว่าง พ.ศ. 2510-2511 ซึ่งโดยธรรมเนียมปฏิบัติของนายทหารกลุ่ม “สี่เสาเทเวศร์” หากทหารนายใดที่เคยดำรงตำแหน่งแม่ทัพภาคที่ 1 ก็มักจะมีตำแหน่งทางการทหารและบทบาททางการเมืองที่สูงขึ้นไปดังกรณีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จอมพลถนอม กิตติขจร จอมพล ประภาส จารุเสถียร และ พล.อ. กฤษณ์ สีวะรา ที่ล้วนเคยดำรงตำแหน่งแม่ทัพภาคที่ 1 ทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม กรณี พล.ท. สำราญ เส้นทางชีวิตราชการทหารกลับเป็นไปอย่างวกวน เพราะหลังจากที่ดำรงแม่ทัพภาคที่ 1 เพียงชั่วระยะเวลาสั้นๆ ก็กลับได้รับแต่งตั้งให้ไปดำรงตำแหน่งแม่ทัพภาคที่ 3 กลายสถานะไปเป็น “ทหารหัวเมือง” กล่าวกันว่าการแต่งตั้งนี้เป็นไปเพื่อเปิดทางให้ พล.ท. เกรียงไกร อัตตะนันทน์ นายทหารซึ่งเป็นเครือญาติของ พล.อ. ประภาส จารุเสถียร (ยศในขณะนั้น) ให้ขึ้นมาคุมกองทัพภาคที่ 1 แทน โดยที่หาก พล.ท. เกรียงไกร อัตตะนันทน์ไม่ถึงแก่กรรมจากอุบัติเหตุเฮลิคอปเตอร์ตกใน พ.ศ. 2515 ฐานอำนาจของ พล.อ. ประภาส ซึ่งรวมถึงจอมพลถนอม กิตติขจร ด้วย จะมีความมั่นคงอย่างมาก

อย่างไรก็ตาม การถูกเตะออกจากอำนาจส่วนกลางที่เสมือนการ “ลดชั้น” ลงมาเป็นแม่ทัพหัวเมืองของ พล.ท. สำราญ อยู่หลายปี น่าจะทำให้ พล.ท. สำราญ มีโอกาสใกล้ชิดกับราชสำนักมากขึ้น โดยเฉพาะ โอกาสที่แม่ทัพภาคและครอบครัวจะได้เข้าเฝ้าฯ ในช่วงการเสด็จฯ แปรพระราชฐาน แม้

⁹² อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พลอากาศเอก หาริน หงสกุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (ม.ป.ท., 2551), หน้า 77.

⁹³ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เอกสาร พทท. A8.6/53 บันทึกรายงานสรุปผลการสัมมนา สรุปวิเคราะห์ และประเมิน กรณี 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516.

ไม่มีข้อมูลที่ชัดเจนมากนักในเรื่องนี้ หากแต่ก็ปรากฏหลักฐาน เช่น ภาพถ่ายสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่ทรงฉายพระรูปร่วมกับคณะนางสนองพระโอษฐ์ ที่จังหวัดเชียงใหม่ มีคุณหญิง สุประภาดา เกษมสันต์ ณ อยุธยา หม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต เป็นอาทิ ในภาพยังมี คุณหญิงสำหรับ แพทย กุล ภรรยา พล.ท. สำราญ (รับพระราชทานตรา “จุลจอมเกล้า” เป็น คุณหญิง ใน พ.ศ. 2514) ร่วมอยู่ใน “คณะตามเสด็จ” ด้วย⁹⁴ กระนั้นก็ตาม ข้อบ่งชี้ที่ชัดเจนที่สุดถึงพัฒนาการความสัมพันธ์ที่ พล.ท. สำราญ แพทยกุล มีกับสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างต่อเนื่องมากก็คือ การได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งองคมนตรี ใน พ.ศ. 2518 ภายหลังจากเกษียณอายุราชการจากตำแหน่ง ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกยศ “พลเอก” ทั้งนี้ พล.อ. สำราญ แพทยกุล นับเป็นนายทหารที่เติบโตจากระบบอุปถัมภ์-ถนอม คนแรกที่มีเส้นทางเดินดังกล่าว

4.4.3 ข้าราชการ “สายวัง” กับความเป็น “อิสระเชิงสัมพัทธ์”

ดังที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการปรากฏตัวของ “ข้าราชการสายวัง” ภายใต้อุปถัมภ์-ถนอม เกิดขึ้นจากหลายเงื่อนไข โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการความพยายามจัดวางและปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในเครือข่ายชนชั้นนำไทยเอง ที่ส่งผลให้ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) มีพลวัตมากในช่วงรัฐบาลเผด็จการทหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคัดเลือกคัดสรรคนในระบบราชการเข้ามาเป็นสมาชิกภาพของเครือข่าย อย่างไรก็ตาม ข้อควรพิจารณาอย่างหนึ่งก็คือ แม้บุคคลที่มีภาพลักษณ์เป็น “ข้าราชการสายวัง” อย่างมาก หากแต่ด้านหนึ่งพวกเขาก็สามารถดำรงความสัมพันธ์แบบ “อิสระเชิงสัมพัทธ์” (Relative Autonomy) ในการสร้างความสัมพันธ์กับผู้ที่มีอำนาจกลุ่มต่างๆ ได้อย่างเลื่อนไหลและสอดคล้องบรรสาน กล่าวคือ ในขณะที่พวกเขามีความใกล้ชิดแนบแน่นกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ทว่า ขณะเดียวกันข้าราชการเหล่านี้ก็เป็นทั้งผู้สนับสนุนและเป็นส่วนหนึ่งของฟันเฟืองที่ขับเคลื่อนระบบอุปถัมภ์-ถนอม ดังจะพบว่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีสายสัมพันธ์กับราชสำนักมาอย่างยาวนาน เช่น ม.ล. ชูชาติ กำภู อธิบดีกรมชลประทาน (พ.ศ. 2492-2509) ดำรงตำแหน่งเป็นกรรมการสภาอากาศไทย ช่างงานด้านสาธารณสุขที่เก่าแก่และสำคัญที่สุดของราชสำนัก ขณะเดียวกัน อธิบดีกรมชลประทานท่านนี้ก็เป็ข้าราชการสำคัญของคณะปฏิวัติมาตั้งแต่สมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และมีตำแหน่งเป็นกรรมการกลางของพรรคสหประชาไทยของจอมพลถนอม กิตติขจร ในช่วงต้นทศวรรษ 2510 ด้วย

⁹⁴ อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงวิยะภา กฤดากร ณ อยุธยา ป.ภ., ท.จ.ว. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2541 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2541), หน้า 350.

นอกจากนี้ ยังอาจเห็นได้จากกรณี นายพ่วง สุวรรณรัตน์ ที่หากพิจารณาจากชีวประวัติจะพบว่าในช่วงทศวรรษ 2490 นายพ่วงเคยเป็น “ผู้ว่าฯ มือปราบ” ชั้น “อัศวินแหวนทองคำ” ซึ่งมีผลงานโดดเด่นจนเป็นที่พอใจของ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ถึงกับ พล.ต.อ. เผ่า เคยปรารภว่าจะเลื่อนให้ นายพ่วงขึ้นเป็นชั้น “อัศวินแหวนเพชร”⁹⁵ ต่อมาในการรัฐประหาร 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 ในฐานะรองอธิบดีกรมมหาดไทย (กรมการปกครอง) นายพ่วงมีรายชื่ออยู่ในอัตรากำลังกองบัญชาการปฏิบัติ และได้รับแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ นายพ่วงมีหน้าที่ติดตามจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2501-2506) ออกตรวจราชการตระเวนไปทั่วประเทศ กระทั่งในยุคของ จอมพลถนอม กิตติขจร (พ.ศ. 2506-2516) ก็ยังคงถูกเรียกตัวติดตามไปในกระบวนการของนายกรัฐมนตรีอยู่เสมอ⁹⁶ ทั้งนี้ ในช่วงท้ายสุดของรัฐบาลจอมพลถนอม (พ.ศ. 2515-14 ตุลาคม พ.ศ. 2516) นายพ่วงยังได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นการดำรงตำแหน่งควบคู่ไปกับปลัดกระทรวงมหาดไทย นอกจากนี้ น่าสังเกตด้วยว่านายพ่วงเป็นข้าราชการระดับสูงของกระทรวงมหาดไทยที่ไม่เคยมีปัญหาขัดแย้งกับจอมพลประภาส จารุเสถียร เจ้ากระทรวง

เช่นเดียวกัน กรณีนายสัญญา ธรรมศักดิ์ องคมนตรีและอดีตรองประธานศาลฎีกาที่มีความสนิทสนมคุ้นเคยกับนายทหารคนสำคัญในคณะปฏิวัติไม่ว่าจะเป็นจอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร ฯลฯ ในสถานะเพื่อนร่วมรุ่น วปอ.รุ่นที่ 1 ตั้งแต่ พ.ศ. 2498 ทั้งอาจเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นก่อนที่นายสัญญาจะพัฒนาความใกล้ชิดกับราชสำนัก นายสัญญาดำรงตำแหน่งรองประธานสภาร่างรัฐธรรมนูญ (พ.ศ. 2502-2506) ที่จอมพลสฤษดิ์ตั้งขึ้น ก่อนที่จะขอลาออกไปดำรงตำแหน่งประธานศาลฎีกา (พ.ศ. 2506-2510) นอกจากนี้ หลังเกษียณอายุราชการ นายสัญญายังได้รับการสนับสนุนจากจอมพลถนอมให้เข้าไปดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อวัตถุประสงค์ “เป็นหูเป็นตาให้กับรัฐบาล” คอยสอดส่องความเคลื่อนไหวของ “ฝ่ายซ้าย” ในสถานศึกษาที่ได้ชื่อว่าหัวรุนแรงที่สุด ทั้งนี้ การผลักดันให้นายสัญญาเข้าไปมีบทบาทในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของจอมพลถนอม เกิดขึ้นก่อนที่นายสัญญาจะได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งองคมนตรีไม่นาน มีพักที่ควรกล่าวด้วยว่านายสัญญากับครอบครัวกิตติขจรมีสถานะเป็นเครือญาติห่างๆ เมื่อลูกผู้น้องของคุณหญิงพงา ธรรมศักดิ์ ภรรยาของนายสัญญา คือ นายชำนาญ เพ็ญชาติ เข้ามาเกี่ยวดองเป็นลูกเขยของจอมพลถนอม

⁹⁵ พิศดา สุวรรณรัฐ, บรรณาธิการ, *ที่ระลึก พ่วง สุวรรณรัตน์*, หน้า 79.

⁹⁶ หม่อมเจ้าทองคำเปลว ทองใหญ่, “คำไว้อาลัย”, ใน *ที่ระลึก พ่วง สุวรรณรัตน์*, หน้า 266-267.

นอกจากนี้ บางครั้ง “การเมืองภายใน” ที่ต่อสู้ช่วงชิงกันอยู่ลึกๆ ระหว่างกลุ่มอำนาจต่างๆ ของชนชั้นนำไทย ก็อาจไม่ได้ชัดเจนหรือมีผลต่อการเป็นถูกพิจารณาว่าเป็น “ข้าราชการสายวัง” มากไปกว่าการมีโอกาสได้ถวายงานจนเป็นที่เป็นที่ต้องพระราชหฤทัยอย่างเป็นทางการเป็นพิเศษ รวมถึงเรื่องการได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์บางตระกูล เช่น “จุลจอมเกล้า” ก็อาจเป็นเรื่องของการพระราชทานกำลังใจในการปฏิบัติงานแก่ข้าราชการมากกว่าเรื่องอื่นๆ ตัวอย่างเช่น เรื่องเล่าของ นายเฉลียว วัชรพุกก์ อดีตอธิบดีกรมทางหลวง (พ.ศ. 2512-2522) ที่ได้รับพระราชทานตรา “จุลจอมเกล้า” ดวงแรกจากการเข้าไปบัญชาการแก้ไขปัญหาหาน้ำท่วมทางหลวงและสะพานขาดจากอุทกภัยในพื้นที่อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ในช่วงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2512 ประกอบกับ ณ ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จฯ แปรพระราชฐานประทับอยู่ที่หัวหินพอดี นายเฉลียวจึงได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ เพื่อถวายรายงานสรุปการแก้ไขปัญหา ซึ่งเป็นการเข้าเฝ้าฯ อย่างใกล้ชิดเป็นครั้งแรก การเข้าเฝ้าฯ ครั้งนั้นเป็นเหตุให้ในวันถัดมาในปีถัดมา (5 พฤษภาคม พ.ศ. 2513) นายเฉลียวจึงมีรายชื่อได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ชั้น “ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ”⁹⁷

อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่น กรณีของนายปรีดา วรรณสูต อดีตอธิบดีกรมประมง (พ.ศ. 2504-2514) ที่ได้รับสมญานามจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ว่า “อธิบดีกระโห้” หรือ “ปลัดกระโห้” (เนื่องจากต่อมาดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์) ที่มาของสมญานามนี้เกิดจากเหตุการณ์เมื่อครั้งที่มีปลาขนาดใหญ่ว่ายมาชนเรือใบพระที่นั่งที่ทรงเล่นทอดสอบในบึงน้ำในวังสวนจิตรลดา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จึงรับสั่งให้นายปรีดา วรรณสูต อธิบดีกรมประมงไปสำรวจคณะของนายปรีดาทำการลงแหจับก็พบปลากระโห้ซึ่งเป็นปลาน้ำจืดขนาดใหญ่ที่ใกล้สูญพันธุ์เป็นที่ตื่นเต้นกันมากในวงการปลา นายปรีดาจึงได้รับราชทินนาม “ปลัดกระโห้” เป็นที่เรียกขานกันภายใน⁹⁸ นอกจากนี้ ในฐานะอธิบดีกรมประมง นายปรีดายังมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนการทำโครงการปลานิลพระราชทานตามพระราชดำริ นับเป็น “โครงการของในหลวง” ที่ประสบผลสำเร็จอย่างมากในช่วงทศวรรษ 2500

กรณีนายเฉลียว วัชรพุกก์ และ นายปรีดา วรรณสูต นับเป็นตัวอย่างของข้าราชการที่รับสนองงานตามพระราชประสงค์อย่างกระตือรือร้นและเป็นข้าราชการระดับอธิบดีกรมเพียงไม่กี่ รายที่ได้รับ

⁹⁷ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายเฉลียว วัชรพุกก์ มปช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร วันจันทร์ที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2547 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547), หน้า 81-83.

⁹⁸ ม.ร.ว. ชีรเดช รัชณี, ผู้จัดทำ, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และโครงการหลวง (กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์, 2531), หน้า 23.

พระราชทานตราจุลจอมเกล้า ระดับ “ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ” ซึ่งเป็นภาพลักษณ์ “ข้าราชการสายวัง” เป็นอย่างยิ่ง กระนั้นก็ตาม ทั้งสองก็เป็นตัวอย่างข้าราชการที่เติบโตและมั่นคงในสายงานราชการของตนเป็นอย่างมาก ดังจะพบว่าทั้งสองอยู่ในตำแหน่งอธิบดีกรมอย่างยาวนานโดยไม่เคยถูกเล่นงานจากผู้บังคับบัญชาระดับสูง ไม่ว่าจะในยุคผู้นำทหารหรือสมัยรัฐบาลพลเรือน เป็นข้าราชการที่สามารถก้าวถึงขั้นปลัดกระทรวง และก้าวสู่การเมืองโดยเคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีด้วยกันทั้งคู่ในช่วงทศวรรษ 2520

ต่อประเด็นนี้ กลุ่มคนต่างๆ ที่ได้กล่าวถึงในเนื้อหาบทนี้ ไม่ว่าจะ เป็นข้าราชการบริหารที่ถวายนโยบายในราชสำนัก กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับหน่วยงานด้านสาธารณสุข-สาธารณสุขสงเคราะห์ และงานพัฒนาของสถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดจนบรรดา “ข้าราชการสายวัง” ฯลฯ การหมายรวมเป็นส่วนหนึ่งของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) หรือไม่อย่างนั้นจึงสัมพันธ์กับเงื่อนไขความเป็น “อิสระเชิงสัมพัทธ์” (Relative Autonomy) นี้ อยู่มาก สิ่งนี้ยังมีผลต่อการจำแนกความเป็นเครือข่ายระดับชั้น “วงใน” ใกล้เคียง กับ เครือข่าย “ชั้นนอก” ในกรณีกลุ่ม “ข้าราชการสายวัง” อีกด้วย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved